

POVIJESNE OKOLNOSTI OSNUTKA I OSNUTAK ŽUPE DUBRAVE U TREBINJSKOJ BISKUPIJI PRIJE 300 GODINA

Milenko KREŠIĆ, Stolac

Morejski rat (1684.–1699.), koji se dijelom vodio i na području Trebinjsko-mrkanske biskupije, prouzročio je velike promjene, i s obzirom na broj stanovništva i s obzirom na crkveno ustrojstvo biskupije. Karlovačkim mirom dio biskupije potpada pod mletačku vlast i na njemu trebinjsko-mrkanski biskupi prestaju vršiti jurisdikciju. Kao posljedica toga dolazi do preustroja župa u biskupiji. Budući da je najveći dio župe Dobrane ostao pod Mlečanima, 1704. osniva se nova župa, koja je prozvana Dubrave, na prostoru župe Dobrane koji je ostao pod turskom vlašću. Kad je osnovana, župa je imala 60 katoličkih obitelji koje su bili razasute među »sturcima« i »šizmatcima«. Prvi i dugogodišnji župnik bio je don Savo Vukić, koji je 1721. imenovan nikopoljskim biskupom, ali se zbog protivljenja Turaka morao odreći te službe. Život u župi, i za župnika i za katolike, bio je težak jer su bili izloženi stalnim turskim nametima i napadima. Ipak, katoličanstvo se na ovom prostoru uspjelo održati pa čak i povećati već u prvim desetljećima 18. stoljeća.

KLJUČNE RIJEČI: *crkvena povijest, Trebinjsko-mrkanjska biskupija, rani novi vijek, Katolička crkva.*

Uvod

Krajem 17. i početkom 18. stoljeća prostore Trebinjsko-mrkanske biskupije zadesila su dva velika rata, koje su na njezinu tlu vodile dvije velike svjetske sile, Venecija i Turska. U tim je ratovima velik dio stanovništva napustio prostore biskupije a mirovnim ugovorima na kraju ratova i sam je prostor biskupije umanjen.

Zbog tih poremećaja došlo je do promjena i u crkveno-administrativnom ustrojstvu biskupije. Javila se potreba osnivanja nove župe Dubrave, koja je pokrivala gotovo polovicu prostora Trebinjske biskupije s vrlo malom katoličkom populacijom.

Ovaj rad želi prikazati povijesne okolnosti osnutka, osnutak i život u prvih nekoliko desetljeća njezina postojanja.

Neposredni povod osnivanju župe bio je Morejski rat (1684.–1699.) i prekranje granica poslije njega, tj. Karlovački mir. Rad dosta prostora posvećuje upravo događanjima i po-

kretima stanovništva u vrijeme rata kao i utvrđivanju granica između zaraćenih strana koje će postati granice Trebinjske biskupije i dijelom buduće župe Dubrave.

Osnutak župe Dubrave središnji je dio rada prije kojega slijedi opis stanja u Trebinjskoj biskupiji neposredno prije njezina osnutka. Poslije njega slijedi opis stanja u župi Dubrave u prvom desetljeću njezina postojanja.

Mir na području župe nije trajao dugo. Desetak godina poslije svoga osnutka ponovno se našla u »malom ratu« između spomenutih velikih sila. Rad donosi stanje i promjene koje su se dogodile ratom, u vrijeme rata i poslije rata, na prostoru Trebinjske biskupije općenito i župe Dubrave posebno. Završni dio rada obrađuje neke izvještaje trebinjsko-mrkanskih biskupa o stanju u župi Dubrave do polovine 18. stoljeća. Rad se uglavnom oslanjao na dosad neobjavljene i neke objavljene dokumente iz arhiva rimske kongregacije za širenje vjere »Sacra Congregatio de Propaganda Fide«, koja od 1988. godine nosi naslov Kongregacija za evangelizaciju naroda, te na neke od rijetkih publikacija koje se usputno dotiču ove teme.

I. Područje buduće župe Dubrave u stoljeću prije njezina osnutka

I. 1. Neki podatci o stanju u budućoj župi Dubrave

Iz 17. stoljeća nalazimo nekoliko izvještaja iz Trebinjsko-mrkanske biskupije u kojima se spominju mjesta na području kasnije župe Dubrave. Ponajprije ćemo spomenuti izvještaj biskupa Benedikta Medvjedovića i Dominika Andrijaševića. Oni 1622. godine podnose izvještaj novoosnovanoj rimskoj kongregaciji *Propaganda Fide* o stanju tzv. Stjepanske biskupije¹. Premda se taj izvještaj ne može smatrati potpuno vjerodostojnim, kao i onaj koji će se kasnije spominjati iz 1629., stanja koje opisuju, zbog okolnosti i svrhe s kojima su pisani, ipak su za ovaj rad važni zato jer spominju mjesta buduće župe Dubrave.

U izvještaju iz 1622. biskupi, spomenuvši Zažablje, Gradac, Hum i Popovo, nastavljaju: »*Zatim odatle od brda zvanog Lasica, Ljubinje, Dubrave i Hrasno.*«² Ni u Ljubinju ni u Dubravama ni u Hrasnu nema nijednog katolika, »*svi su šizmatici i Turci*«. Tu se spominje i Stolac, kao »*kraj vrlo ugodan*«, ali ni u njemu nema katolika, nego su njegovi stanovnici šizmatici i Turci.³

U drugom izvještaju iz 1629. godine o stanju Katoličke crkve u donjoj Hercegovini biskup Andrijašević, govoreći o župi Zažablje, kaže da je čine sela Dobrane, Cerovo, Dašnica i Svitava, gdje je više od 90 katoličkih obitelji. Spominje i Dubrave kao četvrti »glavni dio«

¹ O problemu tzv. Stjepanske biskupije izašlo je više radova i povijesnih studija. Od njih su važniji: K. DRAGANOVIĆ, »Tobožnja 'Stjepanska biskupija – Ecclesia Stephanensis' u Hercegovini«, u: *Croatia Sacra*, IV/1934., str. 29–58; B. PANDŽIĆ, *De Dioecesi Tribuniensi et Mercanensi*, Roma, 1959., str. 39–41; R., PERIĆ, »Sporovi i sporazumi oko 'Stjepanske biskupije' (1622–1631)«, u: *Da im spomen očuvamo*, Mostar, 2000., str. 384–399.

² »*Poi di la dal monte Lasizza, Glubigne, Dubrave et Hrasno.*« Usp. *Benedicti Medvjedovič et Dominici Andrijaš de dioecesi 'stephanensi' quae parte dioecesis tribuniensis constare debebat, an. 1622 relatio.*, prema B., PANDŽIĆ, *De Dioecesi ...*, Dodatak 2, str. 110.

³ »*Poi ha Glubigne, Dubrave, Hrasno, questi stati non hanno nessuno cattolico ma tutti sono scismatici e Turchi. Ancora si aggiunge Stolaz, patria molto amena, ma li suoi habitatori sono tutti scismatici e Turchi ancora*« (isto, str. 111).

biskupije i kaže kako u njima živi 60 katoličkih obitelji i kako nemaju ni crkve ni svećenika. Stolac mu je peti »glavni dio« biskupije i veliko naselje oko Vidova polja zaposjednuto od Turaka i šizmatika, osim šest katoličkih obitelji bez crkve.⁴

Sljedeći izvještaj sastavio je nuskanski biskup Mihajlo Restić (Michaelis Resti), inače dubrovački kroničar, koji 1639. piše Svetoj Stolici o stanju u Trebinjsko-mrkanskoj biskupiji. Te godine biskupija je imala dvije župe: Popovo i Gradac. Biskup u svom izvještaju nabraja i mjesta koja pripadaju kojoj župi i koliko je katoličkih kuća u tim mjestima. Mjesta s katoličkim kućama u župi Gradac, koja će kasnije pripasti župi Dubrave, jesu sljedeća: Cerovo, 2 kuće; Svitava, 10 kuća; Dašnica, 3 kuće; Glumina, 6 kuća; Ostrvo, 1 kuća; Koščela, 2 kuće, i Hutovo, koje će dijelom pripasti župi Dubrave, a dijelom ostati u župi Gradac, imalo je 10 kuća.⁵ Biskup Restić ne spominje ni jednu katoličku kuću s desne strane Bregave, tj. u današnjim Dubravama. Zanimljiv je podatak biskupa Restića da u vrijeme desetogodišnje župničke službe u Gracu don Luke Šimunovića ni jedan katolik nije napustio svoju vjeru.⁶

U vrijeme Kandijskog rata (1645.–1699.) ponovno nalazimo spomen nekih mjesta buduće dubravske župe. U vrijeme rata između Venecije i Turske za Makarsku i Makarsko primorje, katolici Trebinjske biskupije, posebice sela Zažablja, ponadali su se oslobođenju. Mlečani 9. listopada 1654. daju »patent« selima Zažablja kojim se primaju pod mletačku zaštitu i daje im se obećanje da će biti sačuvani od napadaja hajduka i pučanstva podložna mletačkoj vlasti. Nepune dvije godine poslije, 10. siječnja 1656., 12 sela Zažablja: Dobrane, Glušci, Dadovići, Svitava, Dašnica, Glumina, Hutovo, Carići, Gradac, Dobrovo, Vidonje i Moševići šalju mletačkomu generalnom providuru don Luku Šimunovića, župnika u Gracu, te Luku Pećarevića i Nikolu Kačića s molbom da im budu potvrđene njihove povlastice.⁷ Od mjesta koja će pripadati budućoj župi Dubrave spominju se Svitava, Dašnica, Glumina i Hutovo. Ponovno nema spomena ni jednog mjesta s desne strane Bregave.

Kakvo je bilo daljnje stanje na ovom području do kraja stoljeća, nije nam poznato. Poznato je samo da je cijela Trebinjska biskupija početkom Morejskog rata 1684. godine imala oko 400 katoličkih obitelji i oko tri tisuće duša.⁸ Od tih 400 obitelji u Zažablju⁹ je »360

⁴ Usp. *Izvišće biskupa fra Dominika Andrijaševića o stanju katoličke crkve u donjoj Hercegovini (Relatio episcopi fr. Dominici Andriassi O.F.M. de statu Ecclesiae catholicae in Hercegovina inferiore) 1629.*, u: K. DRAGANOVIĆ, *nav. dj.*, str. 55.

⁵ Usp. *Michaelis Restić (Resti), episcopi nuscani, de dioecesi tribuniensi et mercanensi an. 1639 facta relatio*, prema B. PANDŽIĆ, *De Dioecesi ...*, Dodatak 4, str. 116–119.

⁶ »In tutto il corso dei dieci anni della cura di questo prete non vi è stata persona che habbi abbandonato la fede catholica« (isto, str. 119).

⁷ Usp. M. VIDOVIĆ (priredio), *Don Radovan Jerković – život i djelo, Prigodom 100. godišnjice rođenja i 50. godišnjice mučeničke smrti (1900.–1950.)*, Metković, 2000., str. 129. – citirano prema: *Državni arhiv u Zadru, Ant. Bernardo, libro unico, carte 42.*

⁸ Usp. *Antonii Primović (Primi) an. 1684 S. Congregationi de Propaganda Fide relatio*, prema B. PANDŽIĆ, *De Dioecesi ...*, Dodatak 5, str. 120.

⁹ Za poznavatelje ovoga kraja možda će se ova brojka činiti nevjerojatnom jer se pojam Zažablja sveo na najuži dio oko planine Žabe. U vrijeme neposredno prije i u Morejskom ratu čini se da je pojam Zažablja imao širi kontekst i obuhvaćao prostore od Žabe do mora, od Žabe do rijeke Bregave pa možda i današnje Dubrave i istočno u Popovu polju do Velje Mede. Jedino na tolikom prostoru u to je vrijeme moguće postojanje 30 sela. Usp. M. VIDOVIĆ, *nav. dj.*, str. 130.

kršćanskih kuća, među kojima nema ni jedne turske, budući su svi Turci pobjegli, izuzevši one u Gabeli, Mostaru i Stocu ...»¹⁰

I. 2. Područje buduće župe Dubrave u crkvenom ustrojstvu

Područja župe Dubrave prije njezina osnutka dugo su vremena pripadala župi Gradac, koja je sa župom Popovo činila Trebinjsku biskupiju. Tako je bilo sve do biskupa Ante Primija (u dokumentima Antonius de Primis),¹¹ koji je imenovan trebinjsko-mrkanskim biskupom 15. srpnja 1669. Ubrzo nakon njegova imenovanja biskupija je ostala bez ijednoga domaćeg svećenika. Godine 1670. umro je dugogodišnji župnik u Popovu Marko Božić (u dokumentima Natali, Natalis).¹² Biskup se obratio za pomoć bosanskoj franjevačkoj provinciji. Iz Bosne su došla dva svećenika franjevca i popunila dvije navedene župe. U Gracu je postavio za župnika fra Petra iz Mekanica, a u Popovu fra Stjepana iz Sutjeske.¹³

Nakon službenog pohoda biskupiji 1675. godine biskup je Primi uvidio potrebu osnivanja novih župa, ali tada nije imao na raspolaganju nijednog svećenika. Prilika za osnivanje nove župe pružila se 1677. godine. Te se godine u biskupiju vraća sa studija iz Ferma don Ilija Bošković iz Orahova Dola.¹⁴ Biskup dijeli župu Popovo na župu Ravno i Beleniće, kojoj je pripojena i misija Žurovići. Za župnika u župu Ravno stavlja mladomisnika don Iliju Boškovića.¹⁵ I župa Gradac u Zažablju je prostrana, ali kako biskup nije imao svećenika, ostaje nepodijeljena sve do 1683. godine. Te se godine sa studija iz Loreta vraća don Petar Dragobratović.¹⁶ Biskup dijeli gradačku župu na Gradac i Dobrane. Za župnika u Gracu postavlja don Petra Dragobratovića, a za župnika u Dobranama, jer više nije imao svojih svećenika, don Petra Radunovića, svećenika Makarske biskupije, s kojim je u Dobranama i don Jure Radunović, njegov pomoćnik.¹⁷ Prostori buduće župe Dubrave u ovoj podijeli pripali su župi Dobrane.

¹⁰ Usp. *Pismo serdara Zažablja Nikole Nonkovića mletačkom providuru Valieru 27. V. 1684.*, prema M., VIDOVIĆ, *nav. dj.*, str. 131.

¹¹ Antonius de Primis (Primi, Prvić, Primović), trebinjsko-mrkanski biskup od 15. srpnja 1669. do 14. siječnja 1703. Usp. R., PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, Mostar, 2000., str. 26–27.

¹² Usp. B. PANDŽIĆ, »Trebinjska biskupija u tursko doba«, u: *Tisuću godina Trebinjske biskupije*, Sarajevo, 1988., str. 100.

¹³ Usp. *isto*.

¹⁴ Usp. R. PERIĆ, *nav. dj.*, str. 77.

¹⁵ Kako se došlo do ovoga datuma? U dokumentima nigdje nismo naišli na godinu razdiobe župe Popovo. U izvještaju biskupa Primija iz 1675. spominje se samo župa Ravno u Popovu. Usp. *ASV, Concilio, vol. 487, an. 1675*. U izvještaju 1678. biskup spominje da je župu Popovo razdijelio u dvije župe ne spominjući kada. Usp. *ASV, Concilio, vol. 487, an. 1678*. U izvještaju 1684. spominje da je htio povećati broj župa ali da nije imao na raspolaganju svećenika. Osnivanje novih župa moralo je pričekati povratak sa studija dvojice pitomaca iz Ferma i Loreta. Usp. *Antonii Primović (Primi) an. 1684 S. Congregationi de Propaganda Fide relatio*, prema B. PANDŽIĆ, *De Dioecesi ...*, Dodatak 5, str. 126; Don Ilija Bošković dolazi iz Ferma 1677. Usp. R. PERIĆ, *nav. dj.*, str. 77.

¹⁶ Usp. *isto*, str. 80–81.

¹⁷ Usp. *Antonii Primović (Primi) an. 1684 S. Congregationi de Propaganda Fide relatio*, prema B. PANDŽIĆ, *De Dioecesi ...*, Dodatak 5, str. 126.

II. Dubrave u vrijeme Morejskog rata (1684.–1699.)

II. 1. Preseljenje stanovništva

Osnivanju župe Dubrave prethodila su nemirna ratna vremena koja su zadesila prostore Trebinjske biskupije. Upravo će ta ratna vremena odrediti njezinu kasniju uspostavu. Veliki rat, u historiografiji nazvan Bečki ili Morejski rat, koji je imao za cilj oslobađanje kršćanskih prostora od turske vlati, počeo je na krilima kršćanske pobjede pod Bečom 1683., a završio Karolovačkim mirom 1699. godine.

Prvih nekoliko godina rata na području Trebinjske biskupije bilo je prilično mirno. Mlečani su, doduše, već u jesen 1684. započeli osvajanja u dolini Neretve, ali su, osvojivši Opuzen i kulu Norin, zastali. Do oslobađanja gornjih dijelova doline Neretve i tvrđave Čitluk, današnja Gabela, pričekat će se još neko vrijeme. Tvrđava Čitluk bila je glavno tursko uporište ovoga kraja. Njezinim bi osvajanjem i ostali dijelovi donje Hercegovine lakše došli pod mletačku vlast. Umjesto vojnih osvajanja tvrđave Čitluk i dijelova donje Hercegovine, Mlečani su odlučili stupiti u kontakt s katoličkim glavarima Zažablja i pokušati ih pridobiti da se stave pod mletačku vlast. Razlog za taj potez mogao bi biti ponajprije: osigurati zaleđe u napadu na tvrđavu Čitluk i daljnja osvajanja u dubinu Turskog Carstva, a drugotni razlog mogao bi biti pridobiti ove ljude na svoju stranu prije nego što to učini njihov prvi saveznik, carska Austrija. Mlečani su dobro znali za nastojanja Dubrovačke Republike na Bečkom dvoru. Dubrovačka je Republika nastojala preko španjolskog veleposlanika u Beču Borgomanera pridobiti austrijskog cara na svoju stranu protiv Venecije kako bi car poslao svoju vojsku u Hercegovinu i osvojio krajeve Popovo i Trebinja prije Venecije.¹⁸

Najpogodnija osoba za kontakte u Zažablju bio je serdar Nikola Nonković, čovjek velika ugleda kod Turaka koji je sa svojim sinovima »i još dvojicom kršćanskih poglavica zapovijedao (je) sa 30 sela i 740 vojnika«. ¹⁹ U kontakt se stupilo i prije osvajanja tvrđave Norin. Dana 27. svibnja 1684. serdar Nonković piše providuru Pietru Valieru o stanju u Neretvi, Zažablju i Hercegovini te izlaže planove kako bi se ti krajevi mogli osloboditi.²⁰ Iz pisma je razvidna serdarova namjera da se uključi u rat na strani Venecije. Šest dana poslije oslobodjenja kule Norin, 25. studenoga 1684., nalazimo Nikolu Nonkovića u Opuzenu gdje ga je primio providur Valieri. Na providurovo pitanje je li spreman sudjelovati u oslobađanju Čitluka, odgovara da ne može ništa učiniti dok Mlečani ne osvoje Čitluk. Kad Mlečani osvoje Čitluk, sa svojom će se vojskom pridružiti mletačkoj vojsci u oslobađanju Mostara i drugih krajeva. Na providurovo nagovaranje da se podloži mletačkoj vlasti, pristade tek kad mu je obećano da će providur u Zažablje poslati 1000 vojnika. Tada će pod izlikom da mora braniti svoj posjed podignuti sve na oružje, a onda će se svi zajedno proglasiti mletačkim podanicima. Serdar obeća providuru da će ga obavijestiti o ugovorenome dok se sa svojim sporazumi.²¹ Deseti dan poslije ovog dogovora, 4. pro-

¹⁸ O nastojanjima Dubrovačke Republike na Bečkom dvoru vidi: G. NOVAK, *Borba Dubrovnika za slobodu 1683-1699.*, Rad JAZU, 253, str. 1–14.

¹⁹ Usp. M. VIDOVIĆ, *nav. dj.*, str. 130.

²⁰ Usp. *Pismo serdara Zažablja Nikole Nonkovića mletačkom providuru Valieru 27. V. 1684.*, prema M. VIDOVIĆ, *nav. dj.*, str. 130–131.

²¹ Usp. *isto*, str. 131.

sinca 1684., u Opuzenu don Petar Dragobratović, župnik iz Graca, kao opunomoćenik serdara Nonkovića sklapa ugovor s providurom Valierom. U ugovoru Nonković obećaje da će se s narodom podložiti mletačkoj vlasti, brinuti se da u isto podaništvo dođu kršćani Popova, da će pomoći Mlečani s 500 vojnika u osvajanju Čitluka i drugih krajeva. S druge strane Valier obećaje da će serdar Nonković zadržati službu koju ima sa svime onim što taj čin nosi te da će sve »zemlje Turaka i shizmatika (pravoslavni) u brdima Slivna pripasti narodu Zažablja i razdijelit će se po zaslugama i položaju. Tako isto zemlje u Popovu do Velje Međe.«²²

Do ostvarenja tih ugovora nije došlo. Razlog bi vjerojatno mogao biti to što Mlečani nisu osvojili turske utvrde u dolini Neretve, čemu su se Zažabljeni nadali, kako će se vidjeti kasnije. Nešto više od godine dana poslije, 9. ožujka 1686., novi opunomoćenik serdara Nonkovića, opet gradački župnik, don Jure Sentić, koji se iz zavoda u Fermu vratio 1685. godine kao đakon, u Dubrovniku zaređen za svećenika te poslan za župnika u rodni Gradac²³, sklapa ponovno ugovor s mletačkim providurom Valierom u Zadru. Taj ugovor više ne govori o prihvaćanju mletačke vlasti u Zažablju, nego o preseljenju stanovništva Zažablja pod vodstvom serdara Nonkovića u polja blizu Opuzena. To se preseljenje trebalo izvršiti o Uskrsu iste godine.²⁴ Kako do tog preseljenja nije došlo, Venecija je vršila sve veći pritisak na serdara Nonkovića i spomenute svećenike da se ugovor izvrši. Novi providur za Dalmaciju Jeronim Cornaro 15. rujna iste godine piše iz Splita kako je kod njega bio don Petar Dragobratović i kako je s njim imao dugi razgovor: »... izričito sam mu naglasio, da je vrijeme, da se stanovnici Zažablja sa serdarom Nonkovićem odluče izvršiti što su obećali.« Dragobratović mu je iznio razne teškoće glede preseljenja a osobito nedostatak vode. Konačno je dogovoreno da se 10–15 dana poslije prvih kiša preseljenje izvrši.²⁵ Do preseljenja ponovno nije došlo. R. Jerković smatra da se narod i serdar Nonković nisu lako dali nagovoriti da ostave svoju grudu, to više što je Gabela, odnosno tvrđava Čitluk, još bila u turskim rukama a i sam paša Hercegovine gotovo je stalno u njoj boravio.²⁶ Isto misli i B. Pandžić. On piše kako je većina stanovništva istočne Hercegovine sa strahom primila tu vijest te da nije bilo lako ostaviti svoje kuće i svoja imanja i ići u mjesta gdje nije bilo ništa, a k tome bila su i močvarna.²⁷ Da do preseljenja ne bi došlo, narod je Zažablja zamolio svoga biskupa Antonija Primija da otputuje u Zadar i uvjeri mletačkog zapovjednika Dalmacije da odustane od plana. Predlagali su da Mlečani zauzmu glavne utvrde u dolini Neretve a onda će se narod sam staviti pod mletačku vlast. Biskup Primi otputovao je u Zadar u prosincu 1686. i susreo se sa zapovjednikom Cornarom, koji mu je obećao da svijet neće preseljavati.²⁸ Obećanje je potrajalo do ljeta sljedeće godine. U Sućurju na Hvaru, 19. srpnja 1687., susreli su se serdar Nonković i upravitelj Opuzena Marinović te sklopili novu pogodbu kao dodatak na onu od 9. ožujka 1686. U ovoj je

²² Usp. isto, str. 131–132.

²³ Usp. R. PERIĆ, *nav. dj.*, str. 82.

²⁴ Usp. M. VIDOVIĆ, *nav. dj.*, str. 132–133. Zanimljiva je točka 6 koja kaže: »da njihovi župnici budu imenovani od naroda i da budu svjetovni svećenici«.

²⁵ Usp. isto, str. 133.

²⁶ Usp. isto.

²⁷ Usp. B. PANDŽIĆ, »Trebinjska biskupija ...«, *nav. dj.*, str. 102.

²⁸ Usp. isto.

pogodbi dogovoreno: »*Oko 25. srpnja, dan sv. Jakova, bit će po želji serdara Nonkovića upućeno od naroda Zažablja 2000 Morlaka prema Dubravama, Stocu i drugim mjestima za osiguranje prelaza naroda iz Zažablja i njegova imanja. Stalni će broj ostati da čuva Nonkovićevu kulu, dok on ne providi druge.*« U ostalim točkama mletačka vlast potvrđuje ono što je već bila obećala.²⁹ Kako je dogovoreno, tako je i izvršeno. Mlečani su s 2000 vojnika, hrvatskih podanika, ušli u Zažablje i osvojili Nonkovićevu kulu. Serdar se predao i izjavio se mletačkim podanikom. Dvojica harambaša iz Popova, koji su se bili združili s Nonkovićem i obećali ga slijediti sa svojim stanovništvom, nisu izvršili obećanje. Ostali su u Popovu a Nonković je sa svojim sinovima, dvojicom svećenika, don Jurrom Sentićem i don Petrom Dragobratovićem, i s 250 oružanih ljudi i njihovim obiteljima prešao u krajeve u blizini Opuzena.³⁰

Budući da preseljenje nije izvršeno u najbolje vrijeme, izvršeno je u ljeto, kada je velik dio stanovništva Zažablja sa svojom stokom otišao u sjevernije krajeve na ispašu, a velik je dio stanovništva ostao pod turskom vlašću. Turci su žestoko postupili protiv onih sela koja su ostala prazna, a svijet koji se nalazio u planinama ostao je na milost i nemilost Turcima. Posebno je stradala rodbina pobunjenika. Većinom su poubijani, a njihova su imanja spaljena.³¹

Nešto je stanovništva otišlo. Koliko je ostalo, nije poznato. Poznato je da su sljedeće godine, 1. kolovoza 1688., na nagovor Dubrovčana, »*serdar Tomić i Milinko ...aša Knežević, i ini Turci i krstijani Zažablja i Rasna*« uputili molbu caru u Beč da ih primi pod svoje podaništvo.³² Očito stanovnici Zažablja i Hrasna nisu imali kakve koristi od toga pisma, te je ubrzo uslijedio i drug val preseljenja koji se dogodio u jesen 1688., kada je više od 70 obitelji došlo na mletački teritorij u dolini Neretve.³³

Popovo je u to vrijeme ostalo relativno mirno, osim Orahova Dola, koji je stao na stranu Mlečana. Turci su se žestoko osvetili Orahovu Dolu. Kuće su sve spalili a narod je morao u izgnanstvo. Tom je prilikom pobjegao i njihov župnik don Ilija Bošković, koji se sklonio u Dubrovnik. U cijeloj Trebinjskoj biskupiji ostao je samo jedan svećenik, fra Ivan Bartulović, župnik u Belenićima. Zbog svih tih događanja Trebinjska je biskupija svedena na samo 60 kuća.³⁴

II. 2. Mletačka osvajanja jugoistočne Hercegovine

Preseljeni narod vjerojatno se brzo nadao povratku svojim kućama i na svoja imanja. No ipak je morao na to pričekati duže vrijeme. Venecija je, doduše, već 3. kolovoza 1687.

²⁹ Usp. M. VIDOVIĆ, *nav. dj.*, str. 133–134.

³⁰ Usp. *isto*, str. 134; T. MACAN, *Iz povijesti donjeg poneretavlja*, drugo prošireno izdanje, Zagreb-Klek, 1990., str. 49. Jerković i Macan, kad govore o preseljenju stanovništva, donose podatak da je prešlo zajedno s Nonkovićem, njegovim sinovima i dvojicom svećenika 250 oružanih ljudi. No kada hoće reći koliko je sveukupno stanovništva prešlo, Macan govori o četrdesetak obitelji a Jerković govori da je prešlo oko 2000 duša. Vjerojatno je Jerkovićevo brojka malo pretjerana.

³¹ Usp. B. PANDŽIĆ, »Trebinjska biskupija ...«, *nav. dj.*, str. 102–103.

³² Usp. G. NOVAK, *nav. dj.*, str. 54, bilj. 44.

³³ Usp. M. VIDOVIĆ, *nav. dj.*, str. 136.

³⁴ Usp. B. PANDŽIĆ, »Trebinjska biskupija ...«, *nav. dj.*, str. 102–103.

napravila malu akciju na hercegovačkom tlu, ali neuspješno. Mletački generalni providur tog je dana s 5 000 svojih vojnika, koji su se iskrcali dijelom u Slanom a dijelom u Kleku, ušao u turski teritorij na području Hercegovine i osvojio neka mjesta, ali ih nije uspio zadržati.³⁵ Početkom 1688. godine providur Cornaro povedo je sljedeću vojnu na turska područja. Ta je vojna bila malo uspješnija. Osvojen je cijeli primorski kraj od Otoka Osinja do granice s Dubrovačkom Republikom, dakle cijeli poluotok Slivna. Na novoosvojeno područje naselio je providur dio onih koji su došli sa serdarom Nonkovićem u Neretvu.³⁶ Te iste godine providur Cornaro nastojao je zauzeti i tvrđavu Čitluk, ali nije uspio.³⁷ Isto je pokušao i njegov nasljednik Aleksandar Molino ujesen 1689., ali ponovno neuspješno. Razlog je njegova neuspjeha dolazak u pomoć posadama u tvrđavi Čitluk mostarskog paše s vojskom, kojega su o namjerama i kretanjima Mlečana obavijestiti Dubrovčani.³⁸

U nekoliko idućih godina nije bilo nikakvih osobitih vojnih pothvata u Hercegovini. Aleksandar Molino odstupio je s dužnosti generalnog providura za Dalmaciju u ožujku 1692., a na njegovo mjesto dolazi Danijel Dolfino.³⁹ Ni Dolfino u prve dvije godine svoje uprave nije poduzimao nikakve važnije akcije na području jugoistočne Hercegovine. Prvi takvi pothvati poduzeti su u proljeće 1694. godine. Konačno je Dolfino odlučio zauzeti najjaču tursku tvrđavu na ovom području, tvrđavu Čitluk. Prepoznao je pogodno vrijeme jer je Sulejman-paša povukao dio turske vojske iz Bosne i Hercegovine da napadne Nikšić, a u isto je doba i dio turske vojske bio pozvan u rat u Ugarsku.⁴⁰ U lipnju je Dolfino navalio na tvrđavu Čitluk s velikom vojskom. S 8 000 pješaka, 4 000 konjanika i s četiri galije napao Čitluk 15. lipnja 1694.⁴¹ Tvrđava se branila nekoliko dana te se predala oko 20. lipnja.⁴² Nekoliko dana poslije Turci su sa 16 000 vojnika nastojali ponovno zauzeti tvrđavu Čitluk, ali neuspješno. Morali su odustati i povući se s gubitkom od 2 000 ljudi.⁴³ Ubrzo nakon pada Čitluka u mletačke su ruke došli i krajevi Zažablja te krajevi Popova i Trebinja. Velik dio Trebinjske biskupije bio je pod mletačkom vlašću. Turci su ponovno u listopadu iste godine nastojali s 18 000 vojnika zauzeti Čitluk, ali ponovno neuspješno.⁴⁴

Providur Dolfino napušta Dalmaciju 17. ožujka 1696. U pismu upućenu mletačkom Senatu govori o novoosvojenome mletačkom području koje napušta: »... *Neretvanski kraj koji pokriva i kojim gospoduje Čitluk, odavde se ide u pokrajinu Zažablje koja se spaja s Popovom ...*« Opisujući i razna utvrđenja na novoj granici kaže: »... *Klek brani prvi ulaz u dubrovačku državu, u njemu čuva stražu vrlo zaslužna obitelj Nonković sa jednom kumpanijom, koja je podijeljena i u kuli Hutovu.*«⁴⁵

³⁵ Usp. G. NOVAK, *nav. dj.*, str. 22.

³⁶ Usp. M. VIDOVIĆ, *nav. dj.*, str. 135.

³⁷ Usp. M. VIDOVIĆ, *nav. dj.*, str. 74.

³⁸ Usp. G. NOVAK, *nav. dj.*, str. 83–84.

³⁹ Usp. G. NOVAK *nav. dj.*, N str. 118.

⁴⁰ Usp. M. VIDOVIĆ, *nav. dj.*, str. 74–75.

⁴¹ Usp. G. NOVAK, *nav. dj.*, str. 130.

⁴² Jerković donosi da se predala 20. lipnja. Usp. M. VIDOVIĆ, *nav. dj.*, str. 77, dok Novak donosi da se predala 18. lipnja. Usp. G. NOVAK, *nav. dj.*, str. 118.

⁴³ Usp. G. NOVAK, *nav. dj.*, str. 130.

⁴⁴ Usp. G. NOVAK, *nav. dj.*, str. 131.

⁴⁵ *Relazione di Daniel Dolfin ritornato di Prov. gen. In Dalmazia*, Izvornik u Marciana u Veneciji, rukopis u Hofbibliothek u Beču, Cod. CXLIX, prema G. NOVAK, *nav. dj.*, str. 134.

Dolfina je na providurskome mjestu zamijenio Alvisse Mocenigo. U svom izvještaju s povratka s dužnosti na kojoj je bio šest godina, piše: »Na svaki način u one tri godine za kojih se nastavio rat (1697, 1698, 1699), pošlo mi je za rukom ne samo da, primamljujući turske podanike kršćanske vjere pod našu vlast, smanjim neprijateljsku snagu, nego i da time što sam više puta slao Morlake, bez ikakvih državnih troškova ili upotrebe redovne vojske, opustošim neprijateljsku zemlju. Tako sam razrušio Vakuf i Dabar i na taj sam način uspio da pribavim poštovanje našem oružju i da neprijatelja držim u strahu. Važna tvrđava Stolac bila je sretno zaskočena ... da nije trebalo da se Morlaci upute na drugo mjesto.«⁴⁶

Prema ovim izvještajima, jedan dio buduće dubravske župe bio je u mletačkoj vlasti a drugi je dio ostao pod turskom vlašću. Pod mletačkom je bilo Zažablje, koje je obuhvaćalo sela uz rijeku Neretvu, pa preko Hutovablata do Popova polja. Sela današnjih Dubrava sa Stocem i dalje su ostala pod turskom vlašću jer ni tvrđava Stolac ni Počitelj nisu bili u mletačkim rukama. Najbliže istini je da ni jedan ni drugi dio dubravske župe u to vrijeme nije bio previše naseljen niti katolicima niti pripadnicima drugih vjera, jer to su bili prostori neprestanoga ratnog djelovanja i pustošenja i s jedne i s druge strane.

II. 3. Karlovački mir

Govoriti o Karlovačkome miru u ovom je radu važno jer su njime određene granice između Venecije i Turske u jugoistočnoj Hercegovini, a time ujedno i granice buduće župe Dubrave. Poslije teškog poraza kod Zente u Ugarskoj, početkom rujna 1697., Turska je pristala na mirovne pregovore. Posrednici su bili Engleska i Nizozemska, kojima je mir također odgovarao zbog njihovih trgovačkih interesa koji su ratom bili ugroženi. Posrednički pregovori počeli su odmah početkom 1698. S carske strane, kao uvjet početka mirovnih pregovora, tražilo se da Porta pristane da saveznici zadrže ono što su osvojili, dok će se pojedinosti utvrditi mirovnim pregovorima. Kad je Porta, poslije dužeg oklijevanja napokon pristala na carski uvjet, odlučeno je da se mirovni pregovori održe u Srijemskim Karlovcima.⁴⁷

Već prije samih pregovora Dubrovačka je Republika uspjela dobiti neka jamstva i od Turske i od carske Austrije da novoosvojeni mletački prostori u Hercegovini neće pripasti Veneciji.⁴⁸ Kad su počeli pregovori 10. studenoga 1698., Venecija se pobožala ovakvih spletki te je zatražila od cara izjavu da neće sklapati s Turskom nikakav mir dok sve ne bude spremno za potpis, što im je car i obećao.⁴⁹

⁴⁶ *Relation del N. H. Alvisse Mocenigo 3, Proueditor Generale in Dalmatia et Albania*, Dvorska biblioteka u Beču; Cod. 6245., prema G. NOVAK, *nav. dj.*, str. 139.

⁴⁷ Usp. G. NOVAK, *nav. dj.*, str. 140.

⁴⁸ Usp. G. NOVAK, *nav. dj.*, str. 141–147. Dubrovački poslanik na Porti Luka Berka piše u Dubrovnik kako mu je Mauro Kordato, Grk pravoslavac, koji je dugo vremena vodio sve Portine poslove u odnosima prema kršćanima, izjavio da je razgovarao s velikim vezirom o dubrovačkoj molbi te da mu je ovaj odgovorio: »Znam dobro da su zatvoreni i skućeni, mi ćemo ih držati na pameti, naši su« (G. NOVAK, *nav. dj.*, str. 141–142).

⁴⁹ Usp. G. NOVAK, *nav. dj.*, str. 148.

Mletački prijedlog o granici, koji se odnosio na zaleđe Dubrovnika, tj. na krajeve Trebinjske biskupije, glasio je ovako: »*Od Gabele zatim od vrha brda koje je nasuprot nastavlja se, od jezera Krupa do brda Bačnik. Po vrhu ovoga do Duboke i do Premilova polja. Zatim penjući se do vrha brda Radimlja i drugoga zvanog Sitnica do Plana-Plauich ...*« itd., pa sve do mora u Boki kotorskoj.⁵⁰ Taj prijedlog Venecije nije naišao na odobravanje ni Austrije ni Turske. Austrija je smatrala da je ta mletačka granica neobranjiva te kako bi se Mlečani trebali zadovoljiti prostorom do tvrđave Čitluk. Turska, s druge strane, nije nijekala obećano načelo »*uti possidetis*« (*kao što posjedujete*), ali je Mlečanima spočitavala pravo na prostore u Hercegovini jer ne posjeduju nikakvu jaku tvrđavu na tom prostoru, koju su zauzeli, a nisu je zauzeli redovitom vojskom, nego slabim odredima hajduka.⁵¹

Turska nije nikako popuštala zahtjevima Venecije. Mir s drugim stranama u pregovorima postignut je već polovinom siječnja 1699. Venecija je i dalje inzistirala da joj pripadne cijeli osvojeni teritorij. Turska joj je strana nudila sve osvojene tvrđave s pripadajućim teritorijem te da Dubrovačka Republika ima ostati slobodna i biti povezana s Carstvom preko doline Popova polja i tvrđave Vidošćak.⁵² Zbog to malo prostora, ali prostora od velikog interesa za sve tri sile, pregovori su se produljili još desetak dana. Budući da su sve ostale stvari bile riješene, osim zahtjeva Venecije, tih se desetak dana radilo na uvjeravanju Venecije da potpiše ponuđeni sporazum. Budući da venecijanski poslanik Ruzzini nije imao punomoć potpisati takav sporazum, strane su u pregovorima ostavile Veneciji mogućnost da ga potpiše kasnije, a one su ga potpisale zaključno s 26. siječnja 1699. Desetak dana poslije, 7. veljače, mletački ga je Senat također potpisao.

Za nas je važno osmo poglavlje sporazuma koje govori o zapadnoj granici Trebinjske biskupije, dakle o granici buduće župe Dubrave. U toj se točki kaže da se granica između Turske i Venecije povuče ravnom crtom preko tvrđava u posjedu Venecije, i to od Knina, Vrlike, Sinja, Zadvarja, Vrgorca i od Vrgorca na Čitluk i Gabelu. Posjedi s jedne strane te crte pripadaju Mlečanima a s druge strane Turcima, tako da sve tvrđave dobiju na turskoj strani toliko zemljišta u polukrugu koliko se može jednim satom hoda prevaliti. I za tvrđavu Čitluk vrijedi isto tako polukrug od jednoga sata hoda od kojega će u boku u polukrug teći crta još dva sata hoda a odatle ravnom crtom do mora.⁵³ Komisija za razgraničenje počela je raditi još tijekom 1699. godine. Mletački povjerenik bio je Zuanne Grimani a turski Osman-aga. Posao razgraničenja dovršen je 21. siječnja 1701. Granica je išla ovako: »... *Čeljevo, preko ceste Kaldrme (cesta što vodi od Mostara na Gabelu), na Knežje polje, Vinogradine iznad Višića, Mustafin prevoznik (na Krupi), Radova jaruga, Varda, gdje svršava polukrug. Od Varde je išla granica dva sata hoda do Velike Žabe i to ovim putem: Zvezdina, brijeg Bubreg (iznad Sjekosa), brdo Kolojan, selo Cerovo, brežuljak Polica na desno Crnog kamena, Kopito na Velikoj Žabi. Od Velike Žabe išla je ravna granica na more k Neumu ...*«⁵⁴

⁵⁰ Usp. *Progetto del Sig-re Amb-e Veneto inibito alli Sig-ri Amb-ri Med-ri per esser comunicato alli Sig-ri Amb-ri Peln-i della Porta Ottomana*. HSS. Turcica 1699. Lit. E. Relaz.d.d. 12 nov. 1698., prema G. NOVAK, *nav. dj.*, str. 148–149.

⁵¹ Usp. G. NOVAK, *nav. dj.*, str. 149–150.

⁵² Usp. G. NOVAK, *nav. dj.*, str. 151.

⁵³ Usp. G. NOVAK, *nav. dj.*, str. 160–161; M. VIDOVIĆ, *nav. dj.*, str. 82.

⁵⁴ M. VIDOVIĆ, *nav. dj.*, str. 84.

Ova će crta biti kasnije i granica župe Dubrave prema Mletačkoj Republici sve do Požarevačkog mira (1719.), kada će područje župe Dubrave biti prošireno do današnje granice Hercegovine i Trebinjske biskupije prema Dalmaciji.

III. Župa Dubrave

III. 1. Stanje u Trebinjsko-mrkanskoj biskupiji neposredno prije osnutka župe Dubrave

Spomenuto je kakvo je bilo stanje Trebinjske biskupije za pohoda biskupa Primija 1684. godine. Biskupija je imala četiri župe i pet svećenika, od kojih samo dvojicu domaćih: don Iliju Boškovića i don Petra Dragobratovića. Sljedeće godine dolazi i treći domaći svećenik sa studija iz Ferma, don Jure Sentić, koji postaje župnikom rodnog Graca. Zbog ratnih zbivanja sva trojica svećenika napustila su biskupiju. Don Petar i don Jure s ostalim stanovništvom Zažablja prešli na mletački teritorij u ljeto 1687., a don Ilija je morao pobjeći iz Orahova Dola pred Turcima jer je Orahov Dol stao na stranu Mlečana te se neko vrijeme sklonio u Dubrovnik. U cijeloj biskupiji ostaje samo jedan svećenik, fra Ivan Bartulović, župnik u Belenićima, koji umire 1689. Biskupija ostaje bez ijednoga svećenika. Kada se stanje u Popovu malo smirilo, don Ilija se vratio u župu i počeo miran život te vršenje redovitih svećeničkih dužnosti. To nije potrajalo dugo. Početkom svibnja 1692. u Orahov su Dol provalili hajduci i župnika ubili.⁵⁵ Ponovno u dijelu biskupije koja je bila pod Turcima nije ostao ni jedan svećenik. Nasreću, u Dubrovniku je bio don Petar Rodin, svećenik Trebinjsko-mrkanske biskupije rodom s Radeža, koji je bio biskupov tajnik. On se 3. rujna 1692. dobrovoljno ponudio biskupu da će poći u Popovo i zamijeniti usmrćenoga župnika.⁵⁶

Poslije mletačkoga zauzeća tvrđave Čitluk 1694., krajevi Trebinjske biskupije, velikim dijelom, dolaze pod mletačku vlast. Biskup Primi ponadao se da će moći, pod kršćanskim vladarom, redovito vršiti svoju biskupsku dužnost. U tu svrhu, 20. veljače 1695., piše providuru Dolfinu da mu dozvoli 8–10 dana posjetiti biskupiju koju, zbog ratnih događanja, nije mogao pohoditi već 11 godina. U pismu također čestita providuru na pobjedi i raduje se što je njegova biskupija došla pod kršćansku vlast. Providur mu odgovara 20. travnja iste godine i zahvaljuje mu na čestitkama, ali s obzirom na posjet biskupiji odgovara mu da mu on to ne može dopustiti jer je takva dozvola pridržana Senatu, kojemu je on prosljedio biskupovu molbu.⁵⁷ Budući da odgovor Senata nije dolazio, biskup se obratio Propagandi da ona posreduje. Propaganda je zatražila mišljenje splitskoga nadbiskupa Cosmija. Nadbiskup odgovara Propagandi 1. srpnja 1696., opisuje Trebinjsku biskupiju a u vezi s posjetom preporučuje da to učini novoimenovani apostolski vikar Makarske biskupije Nikola Bjanković. Na temelju toga izvještaja Propaganda 15. travnja 1697. imenuje Nikolu Bjankovića vizitatorom Trebinjsko-mrkanske biskupije navodeći kao razlog slabo zdravlje i starost biskupa Primija.⁵⁸

⁵⁵ Usp. AP, SOCG, vol. 516, ff. 49r-50r.

⁵⁶ Usp. B. PANDŽIĆ, »Trebinjska biskupija ...«, *nav. dj.*, str. 104.

⁵⁷ Usp. M. VIDOVIĆ, *nav. dj.*, str. 117.

⁵⁸ Usp. B. PANDŽIĆ, »Trebinjska biskupija ...«, *nav. dj.*, str. 104; M. VIDOVIĆ, *nav. dj.*, str. 117.

Biskup Primi više nijednom nije pohodio biskupiju. Umro je u Dubrovniku 14. siječnja 1703.⁵⁹ Prije smrti ipak je uspio popuniti župe Trebinjske biskupije. Sa studija iz Ferma vratio se Marko Andriješević 1695. godine. Za svećenika je zaređen 1696. i poslan za župnika u Popovo 4. lipnja 1696.⁶⁰ Don Marko je krstio nekoliko turskih obitelji te je morao pobjeći sa župe. Budući da se zbog prijetnje smrću nije mogao vratiti u župu, za župnika je u Belečićima, kako se tada naziva ova župa, 1701. godine postavljen don Damjan Dobrosravić⁶¹, rodom iz Popova, kojega je za svećenika zaređio biskup Primi.⁶² Za župnika je u Gracu imenovan don Andrija Šumanović, također pitomac zavoda u Fermu, 1698. godine.⁶³ Biskup Primi 1701. računa na još jednog svećenika koji se nalazi u Slivnu i Zažablju, što bi vjerojatno mogao biti don Petar Dragobratović, jer je don Jure Sentić umro već 1696. Ne spominje mu ime. Za njega ne traži pomoć od Propagande jer on dobiva pomoć od Venecije.⁶⁴

Poslije biskupa Primija za trebinjsko-mrkanskoga biskupa imenovan je 26. srpnja 1703. Ante Righi⁶⁵ (u dokumentima Antonio Righi), dubrovački svećenik. Nedugo nakon imenovanja pohodio je svoju biskupiju. O pohodu je napravio izvještaj Propagandi 24. listopada 1703. Bez problema je pohodio dio biskupije koji je ostao pod turskom vlašću. No, kad je htio pohoditi dio biskupije koji je bio pod Venecijom, nastali su problemi. Ponajprije je poslao redovitu obavijest svećenicima glede vizitacije koju je naumio obaviti. Među ostalim, poslao ju je i Mihajlu Antunoviću, župniku iz Slivna, ali ovaj nije odgovarao. Umjesto njega biskupu je odgovorio neki Nonković, koji boravi u utvrdi Klek, da je za pohod župama pod mletačkom vlašću potrebno zatražiti dopuštenje od upravitelja utvrde Čitluk. Biskup je tako i učinio. Pisao je mletačkom upravitelju tvrđave Čitluk da mu dopusti pohoditi dio biskupije pod njegovom vlašću. Ovaj mu je odgovorio da mu to ne može dopustiti jer je tako odredila viša vlast. Budući da nije dobio dozvolu, biskup nije pohodio te dijelove biskupije očekujući upute od Propagande. Moli Propagandu da donese pravedno rješenje za tako tešku stvar, jer je njegova biskupija razdijeljena, što ide na štetu duša koje »*jecaju bez pastira i glave, kako to javno očituju*«, ali i na štetu same biskupije, koja gubi glavna mjesta i više od trećinu svojih vjernika.⁶⁶

⁵⁹ Usp. R. PERIĆ, *nav. dj.*, str. 27.

⁶⁰ Usp. AP, SOCG, vol. 558, f. 303r.

⁶¹ Kad je biskup Primi 3. siječnja 1700. tražio od Propagande novčanu pomoć za svoje svećenike, ne spominje don Damjana Dobrosravića. Usp. B. PANDŽIĆ (priredio), *Acta Franciscana Hercegovinae, Svezak II. 1700.–1849.*, br. 1, str. 15–17. Biskup Primi ponovno od Propagande traži pomoć 18. prosinca 1701. i spominje: »*Treći župnik se zove don Damjan Dobrosravić, rođen u Popovu i župnik u Orahovu.*« Usp. B. PANDŽIĆ, »*Acta Franciscana ...*«, *nav. dj.*, br. 8, str. 34. Biskup Righi u izvještaju Propagandi 24. listopada 1703. spominje don Damjana i kaže da je na župi dvije godine. Usp. AP, SOCG, vol. 547, f. 376r.

⁶² Usp. AP, SOCG, vol. 558, f. 314v. Perić u navedenom djelu spominje da je don Damjan Dobrosravić svećenik Dubrovačke biskupije. U najmanju ruku to je upitno ako nije čak i netočno. Naime, u izvještajima trebinjsko-mrkanskih biskupa to se nigdje ne spominje, nego ga, dapače, spominju kao svoga svećenika. Biskup Righi na navedenom mjestu čak izričito kaže: »... *D. Damjan Dobrosravić, koji boravi u Dubrovniku, star oko 33 godine: Ovaj nije studirao ni u jednom Propagandinu kolegiju, a ređen je za svećenika od mog predšasnika mons. Primija.*«

⁶³ U izvještaju biskupa Ante Righija Propagandi 24. listopada 1703. nalazimo: »... *Andrija Šumanović, koji služi već pet godina*«. Usp. AP, SOCG, vol. 547, f. 376r.

⁶⁴ Usp. B. PANDŽIĆ, »*Acta Franciscana ...*«, *nav. dj.*, br. 8., str. 32.

⁶⁵ Antonio Righi, trebinjsko-mrkanski biskup od 26. srpnja 1703. do 17. ožujka 1727. Usp. R. PERIĆ, *nav. dj.*, str. 28.

⁶⁶ Usp. AP, SOCG, vol. 547, f. 372rv.

O dijelu biskupije koji je pohodio, dakle dijelu koji je Karlovačkim mirom ostao pod turskom vlašću, biskup piše da se poslije posljednjeg rata živi u miru, da je narod počeo obrađivati svoja polja, ali ne bez velikih nevolja i tegoba od Turaka te da se živi u stalnom strahu.⁶⁷ Mjesta manje opasna za život katolika jesu Belenići, Orahovo, Gradac i Ravno. Biskupija ima oko 320 katoličkih kuća ili obitelji te oko 2200 duša.⁶⁸ Turci su dopustili ispovijedanje katoličke vjere i služenje sakramenata, ali ne bez poteškoća. To se mora činiti s velikom obzirnošću i ne »*bez troškova kako bi se odstranila drskost Turaka, koji kad ne bi bili obuzdani sa stalnim darovima, činili bi teško nasilje, kako je dosta puta trebalo na štetu jadnih župnika, na uštrb vjernika, i na štetu vjere...*« Propovijedanje je među nevjernicima, tj. Turcima, zabranjeno smrtnom kaznom, a među vjernicima može se propovijedati u crkvama ili njihovim kućama.⁶⁹ Crkve su: u Žurovićima sv. Petra apostola, u Belenićima sv. Ilije proroka, u Zavali sv. Petra, u Ravnom dvije, jedna Gospina a druga sv. Evarista, u Veljoj Međi sv. Ivana Krstitelja, u Rupnom Dolu sv. Nikola iz Barija, na Trebinji Marijina uznesenja, u Gracu dvije, jedna Gospina a druga sv. Ane, te one koje su pod venecijanskom vlašću.⁷⁰ Biskupija ima tri župe i u njima djeluju trojica svećenika: u Gracu je župnik don Andrija Šumanović, u Belenićima, koja se zove Popovo, župnik je don Damjan Dobroslavić, a župnik u Ravnom je don Petar Rodin. Svećenici nemaju župnih kuća, osim Petra Rodina, koji je uz crkvu sagradio jednu malu kuću za stanovanje, te stanuju kod rodbine ili dobročinitelja.⁷¹ Izvan biskupije se nalazi svećenik don Marko Andrijašević, koji je morao pobjeći pod prijetnjom smrtne kazne, jer je vratio na vjeru i krstio neke Turke.⁷²

Kao što se može vidjeti, biskup Righi ne spominje ni jedno mjesto, ni jednu crkvu na području buduće župe Dubrave. To ne znači da na tom području u to vrijeme nema katolika. Vjerojatnije je da biskup nije pohodio te krajeve odnosno da nije napravio detaljan izvještaj. Uspoređujući biskupove izvještaje od 1703. do 1707., uočava se da su dosta općeniti i s malim nijansama različitosti. To mu na neki način spočitava i Propaganda kada mu uskraćuje obećanu pomoć za godišnji pohod biskupiji od 50 škuda jer su izvještaji iz 1706. i 1707. isti kao i onaj iz 1705.⁷³ U prilog ovoj pretpostavci idu i izvještaji od 1708. pa nadalje, koji će se kasnije spominjati, gdje biskup navodi konkretna mjesta u dubravskoj župi koja je pohodio. Nemoguće je da ta mjesta nisu postojala do 1708., a da se te godine spominju kao stalna naseljena mjesta. Vjerojatnije je da su mjesta postojala, ali ih biskup nije niti pohodio niti u izvješćima navodio.

III. 2. Osnutak župe Dubrave

Kao što se vidjelo iz izvještaja biskupa Righija iz listopada 1703., biskup još uvijek računa na područja biskupije koja su pod mletačkom vlašću, premda u to vrijeme stvarnu

⁶⁷ Usp. AP, SOCG, vol. 547, f. 373r.

⁶⁸ Usp. AP, SOCG, vol. 547, f. 373rv.

⁶⁹ Usp. AP, SOCG, vol. 547, f. 373v.

⁷⁰ Usp. AP, SOCG, vol. 547, f. 374v.

⁷¹ Usp. AP, SOCG, vol. 547, ff. 374v-375r.

⁷² Usp. AP, SOCG, vol. 547, f. 376v.

⁷³ Usp. AP, ACTA, vol. 77, f. 127r.

jurisdikciju na tim prostorima ima biskup iz Makarske. Biskupova nadanja nisu dugo trajala. Već sljedeće godine Propaganda rješava problem jurisdikcije određujući da makarski biskup nastavi i dalje brinuti se i upravljati tim mjestima koja su mirom u Karlovcima pripala Veneciji.⁷⁴

Karlovačkim mirom, kao što je spomenuto, veći dio župe Dobrane, s obzirom na stanovništvo, pripao je Veneciji. Jedan manji dio ostao je pod turskom vlašću. Budući da župnik iz Dobrana nije više mogao vršiti župničku službu na prostoru župe koji je ostao pod turskom vlašću, javila se potreba za osnivanjem nove župe koja bi obuhvaćala upravo te prostore. Vjerojatno odmah u početku svećeničku je službu na tim prostorima vršio župnik iz Graca don Andrija Šumanović. No župa, premda više nije imala toliko stanovništva koliko prije rata, bila je prevelika.

Prilika za osnivanje župe Dubrave pružila se biskupu Righiju godine 1704. Naime, te se godine u proljeće sa studija iz Ferma vratio mladi svećenik don Savo Vukić (u dokumentima Sabba Lupi).⁷⁵ Pandžić smatra da je biskup Righi don Savu poslao u župu Gradac za kapelana don Andriji Šumanoviću te da je don Andrija poslao Savu u Dobrane da služi u onim mjestima te župe koja su ostala pod Turcima.⁷⁶ Pandžić ne donosi dotičan dokument na kojeg se oslanja u ovoj pretpostavci. Tek u sljedećem retku, kada kaže da su ta mjesta župe Dobrane ubrzo nazvana župa Dubrave, donosi dokumente na koje se oslanja, ali na osnovi njih to se ne može zaključiti. Na temelju spomenutih dokumenata, kojima se i ovaj rad koristi, može se zaključiti da je don Savo Vukić odmah imenovan župnikom u Dubravama te sukladno tome da je župa Dubrave osnovana već 1704. godine. Koji su argumenti za takav zaključak? Don Savo Vukić prvi se put spominje kao svećenik u Trebinjsko-mrkanskoj biskupiji 1704. godine. Naime, te godine don Andrija Šumanović i don Savo Vukić pišu Propagandi moleći pomoć koju je Propaganda redovito davala svojim misionarima. Iste te godine, nalazimo na istome mjestu u Propagandinu arhivu, molbu biskupa Righija kojom traži pomoć za četiri župnika u svojoj biskupiji.⁷⁷ Jedan od tih četiriju župnika bio je don Savo Vukić.⁷⁸ On je u to vrijeme župnik u Zažablju, bez kuće i bez ikakva prihoda, hoda tražeći smještaj sad ovdje, sad ondje. Ne može očekivati nikakvu pomoć od svojih roditelja, koji su »šizmatici«, niti od župe toliko siromašne, jer su mnogi njezini stanovnici, ne mogavši platiti porez, postali Turci.⁷⁹ Ovdje nas ne treba zbunjivati spomen da je don Savo župnik u Zažablju, jer Zažablje u ovom kontekstu nije crkveno-administrativni pojam, nego je prostorni pojam i označava jednu od dvije pokrajine u Trebinjskoj biskupiji. Jedna je od njih bila Popovo a druga Zažablje.

Prvi spomen župe Dubrave, na koji se naišlo u ovom istraživanju, datira 29. rujna 1705. Naime, te godine don Savo Vukić izvršava svoju godišnju obvezu izvijestiti Propagandu

⁷⁴ Usp. B. PANDŽIĆ, »De diocesi...«, *nav. dj.*, str. 64: Propaganda je odredila: »... *quoad confinia diocesis nihil innovandum, et interim episcopus Macarskae continuet in regimen locorum de quibus agitur*«.

⁷⁵ Usp. B. PANDŽIĆ, »De dioecesi...«, *nav. dj.*, str. 65, bilj. 4; AP, ACTA, vol. 74, ff. 300r-301v.

⁷⁶ Usp. B. PANDŽIĆ, »Trebinjska biskupija...«, *nav. dj.*, str. 105.

⁷⁷ Usp. J. BURIĆ, *I Paesi degli slavi meridionali negli Indici dell'Archivio storico della S. Congregazione »De propaganda fide«*, Acta II (1669-1707), str. 646.

⁷⁸ »*Scrive anco il d. Sabba Lupi trovarsi per Paroco in Sciasciabbe luogo del dominio Ottomano...*«; AP, ACTA, vol. 74, f. 300v.

⁷⁹ Usp. AP, ACTA, vol. 74, f. 301v.

o sebi i mjestu u kojem se nalazi. Don Savo piše da je župnik u Dubravama, da je župa prostrana više od dvjesto milja, da na tom prostoru postoji samo 60 katoličkih kuća razasutih među šizmaticima i Turcima te da su mnoge obitelji, da ne bi izgubile vjeru i jer nisu mogle platiti porez Turcima, prešle na područja pod vlašću Venecije.⁸⁰ Biskup Righi sljedeće je godine, o Duhovima, pohodio cijelu župu Dubrave i uvjerio se u njezino teško stanje.⁸¹ Najveći problem, što je i razumljivo, bili su Turci. Na području župe nalaze se četiri turska grada. Narod, zbog nemogućnosti plaćanja poreza, prelazi na venecijanska područja a župnik don Savo traži pomoć od Propagande kako bi mogao platiti poreze i obdariti Turke, »*čije nasilje i pritisci iz dana u dan rastu*«, jer bez te pomoći njegova je misija u Dubravama nemoguća.⁸²

III. 3. ŽUPA DUBRAVE U PRVOM DESETLJEĆU SVOGA POSTOJANJA

Biskupski izvještaji Propagandi 1706. i 1707. spominju župu Dubrave i njezina župnika don Savu Vukića, ali ne govore ništa o stanju u župi. No ono što govore općenito o stanju u Trebinjsko-mrkanskoj biskupiji može se primijeniti i na župu Dubrave.

Nakon posljednjeg rata živi se u miru, ali ne bez muke i velikih turskih nameta.⁸³ Jezik kojim narod govori je ilirski odnosno slavenski.⁸⁴ Među glavnim mjestima biskupije biskup spominje Dubrave i još k tome da je to jedno od »zgodnijih« mjestu u biskupiji.⁸⁵ Prije se može povjerovati da je to biskupov previd ili nepoznavanje stvarnih činjenica nego da su Dubrave jedno od »zgodnijih« mjestu u biskupiji za život katolika, jer sva druga kasnija izvješća, koja će biti korištena u radu, govore o teškoj »misiji« na području župe Dubrave. Kao što se spomenulo, Righijevi izvještaji iz 1703. i 1706. i 1707. vrlo se malo razlikuju, osobito u ovoj točki gdje 1703. godine spominje Dobrane. U izvještaju iz 1706., govoreći o mjestima u biskupiji koja su manje opasna za vršenje misije, tj. za život katolika, uopće ne spominje Dubrave.⁸⁶ Moguće je da se biskup u izvještajima iz 1706. i 1707. u spomenutoj točki o zgodnijim mjestima za život katolika u biskupiji, »obilnije koristio« svojim izvještajem iz 1703. godine.

Prostorom biskupije gospoduje turski beg, koji prebiva u Trebinju, i trojica kadija, koji su u Ljubinju, Stocu i Blagaju.⁸⁷ Poslije rata dogodilo se pokoje smaknuće katolika, a za one koji su ostali živi, Porta je nametnula novi porez, koji je iznosio više od jednoga cekina po glavi. Upravo zbog težine poreza, jer ga mnogi nisu mogli platiti, neki su u posljednje vrijeme postali Turci.⁸⁸ Don Savo, pišući Propagandi u lipnju 1706., kao što je već navedeno, govori o četiri turska grada u svojoj župi. To bi mogla biti ta tri spomenuta i Počitelj.

⁸⁰ Usp. AP, SC, Dalmazia, vol. 4, f. 349r.

⁸¹ Usp. AP, SC, Dalmazia, vol. 4, f. 310r.

⁸² Usp. AP, SC, Dalmazia, vol. 4, f. 310rv.

⁸³ Usp. AP, SOCG, vol. 555, f. 582v.

⁸⁴ Usp. *isto*.

⁸⁵ Biskup, govoreći o mjestima u biskupiji, kaže: »*I più principali, e più comodi sono: Ravno, Belenichi, Gradaz, Dubrave, Metkovich, Slivno, Trebigna e Veglia Meghia*« (*isto*).

⁸⁶ Usp. AP, SOCG, vol. 555, f. 582v.

⁸⁷ Usp. *isto*.

⁸⁸ Usp. AP, SOCG, vol. 555, f. 586rv.

Dakle, na području župe Dubrave imamo najveću koncentraciju Turaka pa je prema tome i život katolika na tom području bio razmjerno teži nego na drugim područjima biskupije. Govoreći o stanovanju svećenika, biskup kaže da svećenici, osim don Petra Rodina u Ravnom, nemaju vlastitih kuća, nego da stanuju kod rodbine i dobrotvora.⁸⁹ Prema tome, dubravski župnik don Savo nije imao vlastite kuće, a kako nije imao ni rodbine, morao je stanovati kod kakva dobrotvora. S obzirom na crkve u Trebinjskoj biskupiji, biskup spominje crkve duž Popova i u Gracu, ali o nekoj crkvi na području dubravske župe nema nikakva spomena u izvještajima.⁹⁰

Već je rečeno kako je Propaganda upozorila biskupa Righija da su mu izvještaji isti kao i prošlih godina. To je Propagandino upozorenje očito djelovalo na biskupa te sljedeće godine, 1708., piše detaljniji izvještaj o biskupiji pa tako i o župi Dubrave.

Biskup je u pohod biskupiji krenuo u svibnju 1708. godine. Pohodivši župu Gradac, stigao je 22. svibnja uvečer u Hrasno, gdje je ostao dva dana. U Hrasnu je uz redovite službe: is-povijedanja, propovijedanja, krizmavanja, koje je biskup obavljao prilikom pohoda, krstio jednu djevojčicu od 10 godina »sub conditione« jer ju je znamenovao neki domaći čovjek a na temelju biskupova ispitivanja nije bio siguran je li znao formulu krštenja. Biskup je, potaknut tim činom, poučio taj narod kako treba krštavati u slučaju prijekne potrebe, ako nije prisutan svećenik.⁹¹ Otputovavši iz Hrasna, biskup je došao »u dubravske Crniće, župa svećenika Save Vukića«.⁹² Biskup dolazeći u Hrasno ne spominje da to mjesto pripada župi Dubrave, ali niti da pripada župi Gradac. Dolazeći u dubravske Crniće, kaže da je to župa svećenika Save Vukića. Što se može iz toga pročitati? Jedna je mogućnost da Hrasno ne pripada župi Dubrave, ali kasniji nas izvještaji u tome demantiraju. Izvještaj iz 1709. godine kaže: »nastavljajući pohod, s misijom, došli smo u Hrasno, selo u župi D. Save Vukića«.⁹³ Druga je mogućnost da su Crnići bili mjesto u kojem je prebivao dubravski župnik, odnosno sjedište župe Dubrave barem u mirnijim vremenima. Zbog nepoznavanja drugih dokaza, valjalo bi se odlučiti za drugu mogućnost i iz razloga jer je potkrepljuju i kasniji izvještaji koje će se u radu spominjati. U tim izvještajima biskup obilazeći župu Dubrave neizostavno pohađa Hrasno i Crniće, a ostala mjesta tek povremeno. Također i prostorna raspoređenost župe navodi nas na takvo mišljenje jer Crnići se nalaze negdje u središtu župe, uzmemo li u obzir da je ona obuhvaćala prostor od Žabe do Ljubinja preko Stoca do Blagaja i na jug se spuštala ispod Počitelja na mletačku granicu.

U Crnićima je biskup 1708. godine ostao četiri dana obavljajući pohod i misiju. Tamo je naišao na četiri osobe koje su se, ne mogavši platiti porez, htjele poturčiti. Uspio ih je odvratiti od toga čina i čak nagovoriti na čin javne pokore za primjer drugima.⁹⁴ Navodi da su obredima prisustvovali mnogi Turci i šizmatici, što iz znatiželje, što zbog traženja kakva dara, što zbog »zapisa«, prakse koja je prisutna kod svih triju naroda.⁹⁵

⁸⁹ Usp. AP, SOCG, vol. 555, f. 584rv.

⁹⁰ Usp. AP, SOCG, vol. 555, ff. 583v-584r.

⁹¹ Usp. AP, SOCG, vol. 564, f. 118v.

⁹² »...; da Hrasno partiti giunsimo in Zarnichi di Dubravve, Parochia del Sacerdote Sabba Lupi ...« (isto).

⁹³ AP, SOCG, vol. 568, f. 517r.

⁹⁴ Usp. AP, SOCG, vol. 564, f. 118v.

⁹⁵ Usp. AP, SOCG, vol. 564, ff. 118v-119r.

Iz Dubrava biskup je otputovao na Ober, mjesto u zaleđu Stoca na putu prema Popovu Polju, i tu ostao jedan dan. S Obera je otišao na Pobrđe, gdje je obavio redovite službe, odakle je, prešavši polje, došao na Trebinju, koja je dio župe don Petra Rodina, tj. župe Ravno.⁹⁶

Sljedeće godine, 1709., ponovno u svibnju, biskup je pohodio župu Dubrave. Ovoga puta boravio je u Hrasnu, ponovno dva dana, a u Ljucima, selu u Gornjim Dubravama, u koje je došao navečer 24. svibnja i teško pronašao smještaj, boravio je sljedeći dan. Iz Ljutaca spustio se u Crniće, gdje mu je bilo nužno boraviti dva dana. Iz Crnića je prešao u Bjeloviće, selo u zaleđu Stoca, gdje je bio jedan dan, te na Pobrđe, odakle je prešao preko vode u Trnčinu.⁹⁷

Slično je bilo i godine 1710. Pohodivši Hutovo, biskup je došao u Hrasno, »*veliko selo u župi Save Vukića*«. U Hrasnu je boravio dva dana, odakle je »*poslije dugog hoda*« došao u Crniće, gdje je ostao tri dana.⁹⁸ U Crnićima se nalazio velik broj Turaka i šizmatika koji, kad su čuli za biskupov dolazak, navališe u velikom broju ne bi li primili kakvu okrjepu i ako ne odu od biskupa zadovoljni, »danak« će platiti župnik i katolici. Biskup je u Crnićima naišao na jednu djevojku koja se prije dvije godine poturčila. Uspio ju je nagovoriti da se vrati na katoličku vjeru te, kako bi joj spasio život, omogućio bijeg iz Dubrava. Piše, kad bi Turci doznali za taj njegov čin, za to bi »platili« ne samo ona nego i ostali katolici a biskupu i župniku ne bi bilo više dopušteno boraviti u tome mjestu.⁹⁹ Iz Crnića je prešao u Bjeloviće a potom u Velju Među, mjesto uz Popovo Polje.¹⁰⁰

Poslije Karlovačkog mira, život u ovim krajevima bio je donekle miran, izuzmu li se stalne nedaće i pritisci od Turaka. Početkom 1711. ponovno nastaju nemiri na području Trebinjske biskupije, pa tako i župe Dubrave. U studenom 1710. godine izbio je rat između Turske i Rusije, koji je donio spomenuti nemir u ove krajeve. Sava Vladislavić, rodom iz Hercegovine, povjerenik ruskog cara Petra Velikog, pozvao je 3. ožujka 1711. kršćane u Hercegovini i Crnoj Gori na ustanak protiv Turaka te da pristanu uz Rusiju. Premda se katolici nisu odazvali na poziv, Turci prema njima nisu imali milosti. Turski vojnici hodali su po katoličkim selima, novačili vojnike i tražili novac za rat protiv Rusije. Svi župnici Trebinjsko-mrkanske biskupije, osim don Save Vukića, bili su se sklonili na dubrovačko područje.¹⁰¹ Poslije turske pobjede na rijeci Prutu, sklopljen je mir između zaraćenih strana te su se župnici vratili u svoje župe. Don Savo, koji se nije micao iz svoje župe, ipak se sklonio iz Dubrava te ga 1711. godine nalazimo u Glumini, graničnom selu župe prema Popovu Polju, danas selu u neumskoj općini. Te je godine u lipnju biskup ponovno pohodio biskupiju. Prošavši Hutovo nije po običaju nastavio put Hrasna i Crnića, nego je nastavio prema Glumini, »*mjestu koje pripada župi Save Vukića*«. ¹⁰² U Glumini su došli mnogi katolici iz udaljenih mjesta, te mnogi Turci i šizmatici kako bi slušali biskupove

⁹⁶ Usp. AP, SOCG, vol. 564, f. 119r.

⁹⁷ Usp. AP, SOCG, vol. 568, f. 517rv.

⁹⁸ Usp. AP, SOCG, vol. 573, f. 560r.

⁹⁹ Usp. AP, SOCG, vol. 573, f., 560v.

¹⁰⁰ Usp. AP, SOCG, vol. 573, f. 561rv.

¹⁰¹ Usp. B. PANDŽIĆ, »Trebinjska biskupija ...«, nav. dj., str. 106.

¹⁰² Usp. AP, SOCG, vol. 578, f. 53v.

propovijedi i dobili kakav »zapis«.¹⁰³ Činjenica da biskup nije pohodio mjesta župe Dubrave kako je to običavao činiti prije, i činjenica da se i župnik morao skloniti u malo zaštićeniju Gluminu, govori da su i te godine turski »zulum« opet ponajviše osjetili katolici Hrasna i Dubrava. Vjerojatno se stanje pomalo smirivalo te sljedeće godine opet vidimo da biskup pohađa župu kako je to činio do 1711. godine. Ponovno iz Hutova ide u Hrasno, gdje ostaje dva dana. Iz Hrasna putuje u Crniće, gdje boravi četiri dana. Ovoga puta ne pohađa sela stolačkog zaleđa prema Hrasnu, nego odmah prelazi na Pobrđe, gdje dolazi u predvečerje Duhova. Na Duhove na Pobrđu obavlja krizmu te prelazi polje i odlazi na Trebinju.¹⁰⁴

Ovo prvo razdoblje života župe Dubrave odvija se u kakvu-takvu miru. Miru koji stalno remete turski nameti i turska samovolja, koju su župnici kao i njihovi vjernici donekle uspijevali zadovoljavati plaćanjem poreza i stalnim darovima. Spomenuto je da su neki, zbog nemogućnosti plaćanja »dadžbina«, morali pobjeći na prostore pod vlašću Venecije a neki su se i poturčili, premda u ovom razdoblju vrlo rijetki.

Ovo vrijeme »relativnog mira« trajalo je vrlo kratko jer već u prosincu 1714. počinje novi rat između Venecije i Turske, koji se u historiografiji naziva i »mali rat«.

IV. Tursko-venecijanski rat (1714.–1718.) i vrijeme poslije njega

IV. 1. Novi rat na prostoru Trebinjske biskupije

Nezadovoljna izgubljenim teritorijem u morejskom ratu, Turska je navijestila novi rat Veneciji 10. prosinca 1714. Rat se vodio na širem području duž mletačko-turske granice. Mletačka Republika, očito već zbog slabljenja svoje moći, barem u prvom dijelu rata odlučila je po mogućnosti zadržati prostore dobivene Karlovačkim mirom. Da joj Turci ne bi uzeli važnu tvrđavu Čitluk i tako se učvrstili na tome strateškome važnom mjestu, mletački je Senat odlučio 22. rujna 1715. srušiti tvrđavu i mjesto Čitluk a stanovništvo preseliti u okolice Opuzena.¹⁰⁵ Odluka je Senata izvršena 2.–3. ožujka 1716., o čemu piše mletački generalni providur u izvještaju 3. ožujka 1716.¹⁰⁶ Turci su pokušali ponovno obnoviti Čitluk. Hercegovački je paša krajem listopada i početkom studenoga 1716. s tisuću radnika neprestance radio na obnovi. Iznenada je posao prekinuo i povukao se u unutrašnjost. To je učinio čini se na nagovor Turaka iz Mostara i Stoca, koji su smatrali da bi bili više izloženi mletačkim napadima ako bi se obnovila tvrđava Čitluk.¹⁰⁷

Vjerojatno bi se Mlečani i dalje povlačili da u travnju 1716. u rat nije ušla i Austrija kao mletački saveznik. Austrija je zaratila s Turskom na sjeveru u Banatu i Srijemu. To je oslabilo tursku vojnu silu uz mletačku granicu te potaknulo Mlečane da krenu čak u protunapad, tj. osvajanje dubrovačkog zaleđa ili jugoistočne Hercegovine. Već krajem 1716.

¹⁰³ Usp. *isto.*

¹⁰⁴ Usp. AP, SOCG, vol. 584, f. 118r.

¹⁰⁵ Usp. M. VIDOVIĆ, *nav. dj.*, str. 85.

¹⁰⁶ Usp. *isto.*

¹⁰⁷ Usp. M. VIDOVIĆ, *nav. dj.*, str. 87.

vitez Nonković iz Kleka osvaja kulu u Hutovu¹⁰⁸ a tijekom 1717. Mlečani šire svoju vlast i na krajeve Zažablja, Popova, Ljubinja, Trebinja i Stoca.¹⁰⁹

No mletačka vlast nad ovim krajevima ponovno nije dugo trajala. Godine 1718. počelo se raditi na sklapanju mira između zaraćenih strana. Posrednici su ponovno bili Engleska i Nizozemska. Mirovni pregovori vođeni su u Požarevcu u Srbiji. U pregovorima je mletačka strana ponovno tražila kao i u Karlovcima da im u Dalmaciji ostane ono što su oružjem osvojili. Turska je strana, naprotiv, zahtijevala da na prostoru od Neretve do Novog ostane onakvo stanje kakvo je bilo poslije mira u Karlovcima. Na ruku Turskoj išao je i novonastali rat između Španjolske i Austrije za Sardiniju. Iz Beča je došla poruka princu Eugenu u Požarevac da gleda što prije svršiti pregovore s Turcima. Turci se nisu puno opirali austrijskim zahtjevima te su vrlo lako ustupili Austriji krajeve osvojene u Banatu i Srijemu, ali mletačkim zahtjevima nisu htjeli nikako popustiti. Mletački poslanik na pregovorima Ruzzini, pritisnut s jedne strane Austrijom, koja je željela što prije okončati pregovore, i s druge strane turskom nepopustljivošću s obzirom na područja jugoistočne Hercegovine, konačno je pristao na turske zahtjeve te je mirovni ugovor potpisan 21. srpnja 1718.

U 2. točki ugovora stoji da će zemljište i krajevi gospode dubrovačke, kako je to učinjeno mirom u Karlovcima, biti povezani sa zemljištem i krajevima carevim, tj. turskim. Zato će se Popovo i njegova sela Carine, Hutovo, Zubci, koje su osvojili Mlečani, sa svim svojim mjestima koja bi remetila promet između Dubrovnika i carstva, vratiti u posjed carstva.¹¹⁰

Provedba mira (tj. razgraničenje na terenu) počela je na Božić 1719. Oformljena je komisija kojoj su bili na čelu mletački predstavnik Alvise Mocenigo i turski predstavnik Ali Mehmed. Odmah početkom 1720., mletačke posade iz Hutova, Popova, Carina, Trebinja i Zubaca povukle su se prepuštajući te dijelove Turcima, kako je bilo određeno Karlovačkim mirom. Problemi su nastali u vezi s razgraničenjem kod Neuma i u dolini Neretve. Turci su, naime, tražili od Mlečana da su povuku s meteriza Polača na mjestu gdje se povezuje s kopnom poluotok Klek te da Turcima prepuste Metković, jer je ulazio u polukrug od sata hoda koji pripada njihovoj kuli na Tresani. Dvojica spomenutih nisu mogli razriješiti spor te se obojica pozovu na bosanskog vezira Osman pašu, koji odredi da Metković ostane Mlečanima a da se poviše Metkovića povuče ravna crta za granicu koja će sjeći druge dvije ravne crte granice, tj. onu koja ide od Vrgorca do sela Crnica kod Vida i onu od Neuma na Žabu. S ovim su se prijedlogom složile obje strane. Radom na terenu počelo se u Morači kod malog Surdupa u Neumu u travnju 1720. Odatle je potegnuta ravna crta do Žabe duga tri i pol sata hoda. Crta je završavala u Medar Prodolu na Maloj Žabi te je odatle u pravom kutu povučena na selo Crniče kod Vida.¹¹¹

Tim razgraničenjem, koje se, osim nekih malih iznimaka u okolici Neuma, poklapa s današnjom granicom između Republike Hrvatske i države Bosne i Hercegovine, sela u zale-

¹⁰⁸ U toj je akciji poginuo Vule Nonković, sin serdara Nikole Nonkovića. Usp. T. MACAN, *nav. dj.*, str. 52.

¹⁰⁹ Usp. M. VIDOVIĆ, *nav. dj.*, str. 87; V. FORETIĆ, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, drugi dio, Od 1526. do 1808., Zagreb, 1980., str. 206. Foretić u navedenom djelu ne spominje Ljubinje i Stolac.

¹¹⁰ Usp. M. VIDOVIĆ, *nav. dj.*, str. 88.

¹¹¹ Usp. M. VIDOVIĆ, *nav. dj.*, str. 89.

đu Metkovića: Kolojanj, Doljani, Dračevo i Čeljevo s pripadnim im zaseocima, ponovno su došla pod tursku vlast a to znači i pod jurisdikciju trebinjsko-mrkanskog biskupa.

IV. 2. Dubrave u »malom ratu« i neposredno poslije njega

I ovaj rat između Venecije i Turske zahvatio je područje dubravske župe. Na osnovi dostupnih dokumenata ne može se točno utvrditi što se događalo u to vrijeme na ovom području, osobito kako se ponašalo hrvatsko katoličko stanovništvo, ali se može pretpostaviti. Budući da je linija razgraničenja odnosno linija rata bila upravo u župi Dubrave, može se pretpostaviti da se narod morao skloniti bilo u unutrašnjost Turskog Carstva bilo na područje Venecije. Poznato je da je oko 40 obitelji iz župe Gradac već početkom 1715. godine prešlo zajedno sa svojim župnikom don Andrijom Šumanovićem na područje pod venecijanskom vlašću.¹¹² Takvo svjedočanstvo za stanovništvo župe Dubrave nije poznato. Postoji podatak da se s ratnog područja, na jedno kratko vrijeme, te iste godine 1715., sklonio dubravski župnik don Savo Vukić.¹¹³

Nakon Požarevačkog mira zavladao je kakav-takav mir na području jugoistočne Hercegovine pa tako i župe Dubrave. Novim granicama dogovorenim tim mirom župa Dubrave povećana je za sela u zaleđu Metkovića koja su prije pripadala župi Dobranje. Župnik dubravski bio je i dalje don Savo. Ni taj mir nije potrajao dugo. Ovaj ga put nije prekinuo rat, nego vijest da je Sveta Stolica dubravskog župnika don Savu Vukića imenovala biskupom u Nikopolju u Bugarskoj. Sveta je Stolica zatražila od Propagande da predloži za to biskupsko mjesto kakva prikladna kandidata, jer je dotadašnji nikopoljski biskup Marko Andrijašević bio imenovan nadbiskupom Sofije. Propaganda je, na prijedlog zadarskog nadbiskupa Vinka Zmajevića, 1. rujna 1721. predložila papi don Savu Vukića. Papa je prihvatio prijedlog Propagande te je don Savu imenovao nikopoljskim biskupom 16. rujna 1721., oslobodivši ga prije zapreke »defectu natalium« (nedostatak podrijetla), jer je bio sin pravoslavnih roditelja.¹¹⁴

Kako je don Savo prihvatio tu vijest, nije poznato, ali je poznato kako su je prihvatili »Turci« iz Stoca i Dubrava. Na Propagandu je 28. studenoga 1721. stiglo pismo trebinjsko-mrkanskog biskupa Ante Righija kojim obavještava Propagandu da »budući da se raširila po ovoj biskupiji vijest o unaprjeđenju spomenutog svećenika, turske glavešine Stoca, Dubrave i ostalih okolnih sela, koji čine župu Dubrave od njega opsluživanu, izjavili su da neće dopustiti nikada, da drugi svećenik dođe na njegovo mjesto, i da će usmrtili svakoga tko bi pokušao ovdje ući«. ¹¹⁵ Turci su zauzeli takav stav jer »... spomenuti Vukić, tijekom prošloga rata, nije bio nimalo sumnjiv da se miješao u njihove

¹¹² Usp. B. PANDŽIĆ, »Trebinjska biskupija ...«, *nav. dj.*, str. 107.

¹¹³ Usp. J. BURIĆ, »I Paesi degli slavi meridionali ...«, *nav. dj.*, str. 815; B. PANDŽIĆ, »Trebinjska biskupija ...« *nav. dj.*, str. 107.

¹¹⁴ Usp. AP, ACTA, vol. 92, f.32rv.

¹¹⁵ »... essendosi sparsa per quella Diocesi la voce della promozione del detto sacerdote, i Turchi principali di Stolaz, Dubravve, ed altri casali convicini, che formano la Parrocchia da esso esercitata, si sono dichiarati, che non permetteranno mai, che altro sacerdote vi s'introduca in sua vece, e che daranno morte a chi tenterà di penetrarvi« (AP, ACTA, vol. 92, f. 32.v).

*stvari, i uvijek je bio predan samo svojoj službi ...*¹¹⁶ Ne samo da su Turci tražili, doduše na neposredan način, da don Savo ostane u župi Dubrave nego su to učinili i don Savini župljani. Kako prenose spomenuta Propagandina »acta«, i župljani Dubrava, svjesni što ih čeka ostanu li bez svećenika, pisali su biskupu Righiju pismo u kojem ga mole da don Savo ostane u župi. Nažalost, nije se došlo do toga pisma ali ga je biskup dostavio Propagandi sa svojom molbom da se don Savo ne miče iz Dubrava jer bi to prouzročilo teškoće i očigledno bi naškodilo svim tim katolicima, koji bi ostali bez svećenika i zbog toga bili izloženi gubljenju svete vjere.¹¹⁷

Propaganda je shvatila ozbiljnost situacije te je pisala nadbiskupu Zmajeviću u Zadar i trebinjskom biskupu Righiju da nastoje otkloniti zapreke koje stavljaju Turci da se prelat Savo zamijeni s drugim svećenikom u župi Dubrave ili, ako to ne mogu učiniti, da ga »ohrabre« da se odrekne biskupske službe u Nikopolju »za dobro i duhovno spasenje duša svoje župe«.¹¹⁸ Budući da se nije mogla otkloniti spomenuta zapreka koju su postavili Turci, don Savo je prihvatio drugu ponudu. U Glumini 29. travnja 1722. odrekao se biskupske službe i nastavio dalje vršiti župničku službu u župi Dubrave. U pismu odreknuća zahvaljuje Kongregaciji za čast na koju ga je izabrala, ali »vidjevši veliku potrebu da ostanem u ovoj istoj župi zbog velike protivnosti mnogih turskih glavara, jer ne žele primiti u ovim mjestima drugoga svećenika do li mene, nakon što je mons. Righi, moj Ordinarij, upotrijebio sva moguća sredstva da svlada njihovo protivljenje, i nije ništa mogao polučiti, nego je uzrujao većinu samih barbara; iz tog razloga i na prijedlog također svog Ordinarija, radi čuvanja i dobra naše sv. Vjere, spontano prepuštam i odričem se svoga izbora u najširoj formi koja se traži i prakticira u sličnim slučajevima ... Ja se zadovoljavam da ne pustim da propadnu ovi moji katolici, koje sam služio tolike godine, po svojoj slabosti, nastavljaajući svoju pastvu u Dubravama i drugim mjestima kao misionar...«¹¹⁹

Iste se godine, 4. studenoga, zbog teške bolesti i biskup Ante Righi odrekao biskupske službe. Papa Inocent XIII. (1721.–1724.) primio je odreknuće biskupa Righija, ali kako kroz nekoliko sljedećih godina nije imenovan novi trebinjsko-mrkanski biskup, Righi je upravljao biskupijom sve do 1727., kad mu je došao nasljednik. U tim godinama »odreknuća« biskup nije pohađao biskupiju, tako da iz toga vremena i ne postoje izvještaji. U Dubravama je i dalje ostao svećenik don Savo Vukić, ali i on je tih godina teško obolio. Zbog bolesti napustio je župničku službu i tražio smještaj u Dubrovniku, gdje je vjerojatno i umro. Kad je točno umro, nije poznato, ali je poznato da je njegov nasljednik u župi Dubrave don Pavo Jelić 1729. godine odslužio 30 misnih nakana za pokojnog don Savu Vukića.¹²⁰

¹¹⁶ »Il motivo poi di tal loro dichiarazione essere il non aver mai dato il detto Lupi in tutto il decorso della passata guerra il minimo sospetto d'ingerenza nei fatti loro, avendo sempre atteso unicamente all'uffizio della sua cura ...« (AP, ACTA, vol. 92, f. 33r).

¹¹⁷ »Stante ciò fa istanza, che il detto D. Sabba non venga di là rimosso, poichè ne segvirebbe il grave, ed evidentissimo pregiudizio di tutti quei Cattolici, che verrebbero à restar privi di Sacerdote, e conseguentemente esposti a perdere la Santa Fede, come rappresentano essi medesimi in una loro lettera diretta al Vescovo Oratore ...« (AP, ACTA, vol. 92, f. 33r).

¹¹⁸ Usp. AP, ACTA, vol. 92, ff. 38r-39v.

¹¹⁹ AP, SOCG, vol. 635, f. 53rv. Prijevod cijelog pisma nalazi se u: R. PERIĆ, *nav. dj.*, str. 96.

¹²⁰ Usp. R. PERIĆ, *nav. dj.*, str. 96.

IV. 3. Župa Dubrave u nekoliko kasnijih biskupskih izvještaja

Novi trebinjsko-mrkanski biskup imenovan je 17. ožujka 1727. Bio je to svećenik Dubrovačke nadbiskupije – Jeronim Frano Bunić. Za biskupa je zaređen u Rimu, a u domovinu se vratio svršetkom lipnja iste godine. Pastirsku službu trebinjsko-mrkanske crkve počeo je u teško vrijeme. Val progona, koji je počeo u Bugarskoj 1725., gdje su turske vlasti, na nagovor pravoslavne hijerarhije, zatvorile i protjerale sve katoličke svećenike, među kojima je bio i Sofijski nadbiskup i nekadašnji župnik u Popovu Marko Andrijašević, proširio se i na prostore Trebinjsko-mrkanske biskupije. Hercegovinom je tada vladao Osman-paša, koji je, kako piše biskup Bunić, »u vrijeme svoje vladavine vršio svaki oblik nasilja nad ovim narodima«. ¹²¹ Nametnuo je narodu porez, koji je bio prevelik i takav da se za nešto slično nikada nije čulo. Porez je ubirao idući od mjesta do mjesta s pratnjom od 400 konjanika. ¹²² U tom progonu posebno su stradali župnici Trebinje i Ravnog, don Jure Sunožić i don Mijo Ivanišević, koji su morali bježati iz svojih kuća kad su čuli da do njih dolaze izaslanici Osman-paše. Ne našavši ih kod kuće, opljačkali su i kuće i sve što su imali, a kad su se kasnije htjeli vratiti u župe, morali su za dozvolu platiti. I premda su platili, obojica su po povratku opet stavljena u okove dok ne isplate svote koje su im bile određene. ¹²³

O dubravskom župniku don Savi nemamo podataka da je bježao. O tome kakvo je stanje bilo u Dubravama tih godina, govori nam podatak da biskup Bunić u proljeće 1728. zbog straha od Turaka nije smio pohoditi župu Dubrave.

Te je godine biskup, jer se stanje donekle smirilo a Porta opozvala Osman-pašu, odlučio po prvi put pohoditi biskupiju. Pošao je iz Dubrovnika u pratnji dvojice svećenika 26. svibnja 1728. i došao na Trebinju. Poslije Trebinje pohodio je župu Gradac došavši do Hutova, koje je samo dijelom pripadalo župi Gradac. Završivši pohod župi Gradac u Hutovu, prešao je u župu Ravno, koju je pohodio u tri mjesta, tj. u Ravnom, Belenićima i Orahovu.

O župi Dubrave kaže da može dati samo malo vijesti »s obzirom na zapreke koje mi nisu dopustile da je pohodim cijelu«. Prva je zapreka bila godišnje doba kada se stanovnici te župe, zbog nestašice vode i oskudice paše, povlače u planine, a druga zapreka, puno veća, jest nedostatak nužnih putovnica koje izdaje Porta, a bez kojih se nitko, »a kamo li biskupi«, ne usudi »baciti pogled« ili pohoditi biskupiju. ¹²⁴ Ne mogavši, zbog navedenog razloga, prodrijeti do Dubrava, jer bi putovanje do Dubrava zahtijevalo prolazak kroz Stolic, u kojem su smješteni turski zapovjednici i kojima bi bilo potrebno pokazati putovnice koje nije posjedovao, biskup je učinio ono što je mogao. U župi Dubrave pohodio je dva mjesta, Hutovo, »kojega pola pripada župi Dubrave«, i Dašnicu, danas selo u neumskoj općini, gdje je završio pohod biskupiji. ¹²⁵ Na Dašnici je u to vrijeme živjelo oko 100 duša

¹²¹ »che esercitò nel tempo della sua presidenza con questi popoli ogni genere di crudeltà« (AP, SOCG, vol. 661, f. 493r). Ovaj Bunićev izvještaj od 28. lipnja 1928. objavljen je u: B. PANDŽIĆ, »De Dioecesi ...«, nav. dj., str. 137–144. Također u: B. PANDŽIĆ, »Acta Franciscana ...«, nav. dj., br. 34.

¹²² Usp. AP, SOCG, vol. 665, f. 204r.

¹²³ Usp. B. PANDŽIĆ, »Trebinjska biskupija ...«, nav. dj., str. 109.

¹²⁴ Usp. AP, SOCG, vol. 661, f. 497r.

¹²⁵ Usp. AP, SOCG, vol. 661, f. 497v.

koje su bile za ispovijed. Biskup je tu proboravio tri dana i u te dane se pričestilo 75 duša. Krizmu nije obavljao jer su djeca s Dašnice došla u Gradac, gdje su bila krizmana.¹²⁶ Biskup nam donosi još jedan važan podatak za župu Dubrave te godine. To su mjesta župe koja su, doduše, male naseljenosti. To su: Hutovo, Glumina, Previš, Cerovo, Bjelovići, Kruševo, Hrasno. Veća su mjesta: Hrasno i Dubrave.¹²⁷

Biskup je Bunić i sljedeće godine u proljeće pohodio biskupiju. Nakon što je obišao župu Gradac, prešao je u župu Dubrave, koja se prostire gotovo do Mostara i koja je najviše izložena napadima barbara. U njoj je tada župnikovao don Pavo Jelić, koji nije mogao sam doskočiti svim pastoralnim dužnostima jer je župa bila prostrana više od jednog i pol dana duljine a na mjestima isto toliko širine. Osim toga katoličke su kuće bile raspršene i izmiješane među nevjernicima. Bilo je slučajeva da su u istoj kući živjeli zajedno Turci i kršćani »i nalazi se više nego jednom pod istim krovom turski roditelji i katolička djeca; ili katolički roditelji i turska djeca«. ¹²⁸ Biskup je u ovom pohodu u župi Dubrave pričestio više od 380 osoba i krizmao 46 djece.¹²⁹

U župi je naišao na jedan veliki problem, a to je bilo mjesto stanovanja župnika. Župnik don Pavo Jelić do tada je stanovao na granicama župe, gdje ga je smjestio prethodni biskup Ante Righi. Razlog za neboravak župnika na području župe jest zarazni zrak zbog blizine Neretve, zbog čega je umro i prethodni župnik don Savo Vukić. Biskup ima problema pronaći smještaj dubravskom župniku. Naime, »svako selo se tomu protivi s motivom, jer vidjevši da umire župnik, sve kuće u tom mjestu (budući da je ova župa najviše izložena) potpale bi, po jednom barbarskom običaju, pod porez i oduzimanje imovine sa strane Turaka«. ¹³⁰ U cijeloj župi Dubrave u to vrijeme nema nikakve crkve, a biskup čak kaže »da nema ni sjećanja da je nekada u ovoj župi sagrađena ikakva crkva«. ¹³¹

Biskup je i sljedeće godine, tj. 1730., pohodio biskupiju pa i župu Dubrave. Ne donosi nikakvih posebnih novosti, osim što župnik još uvijek ne stanuje u župi.¹³² To je bio i njegov posljednji pohod biskupiji, jer je ubrzo bio imenovan patrijarhalnim vikarom u Carigradu. Za takvo se mjesto tražio pametan, razborit i radin kandidat, jer patrijarhalni vikar u Carigradu nije se samo brinuo za svoje vjernike nego i za sve katolike u Turskom Carstvu. Budući da je biskup Bunić ispunjavao uvjete za takvo mjesto i budući da je bio po podrijetlu dubrovački plemić a Dubrovačka Republika neutralna i čak prijateljski raspoložena prema Porti, Propaganda ga je 31. siječnja 1731. imenovala na to mjesto. Postavši carigradski patrijarhalni vikar, nije se prestao zanimati za svoju bivšu biskupiju.¹³³ Još je

¹²⁶ Usp. AP, SOCG, vol. 661, f. 498v.

¹²⁷ Usp. AP, SOCG, vol. 661, f. 498v.

¹²⁸ Usp. AP, SOCG, vol. 665, f. 296rv. Izvještaj je dijelom preveden u R. PERIĆ, *nav. dj.*, str. 107–108.

¹²⁹ Usp. AP, SOCG, vol. 665, f. 296v.

¹³⁰ Usp. AP, SOCG, vol. 665, f. 207r.

¹³¹ Usp. AP, SOCG, vol. 661, f. 498r; vol. 665, f. 297v. »... nomi delle Parochie sono Trebigna, Gradaz, Ravno, Dubrave, ed in quest'ultima non v'è memoria che vi sia stata eretta alcuna chiesa« (ASV, Pismo biskupa Bunića od 28. kolovoza 1728).

¹³² Usp. AP, SOCG, vol. 668, f. 575r.

¹³³ Biskup Bunić piše: »Budući da sam bio dostojan da me Vaša Eminencija iz biskupije Merkan i Trebinje, premjestiti za Apostolskog vikara u Carigrad, smatrao sam svojoj dužnošću ne napustiti moju prvu Crkvu bez da je vidim i da dam posljednji blagoslov ovom narodu koji je uvijek od mene bio ljubljen s najvećom nježnošću ...« (AP, SOCG, vol. 670, f. 527r).

jedanput htio obići svoje vjernike, ali zbog kuge koja je u to vrijeme vladala Hercegovinom, nije mogao. Došao je na granicu biskupije. Ponajprije je u Ošlju, selu dubrovačkog zaleđa, primao vjernike župe Gradac i Dubrave, u Čepikućama župljane župe Trebinja te u Slanom župljane iz Ravnog.¹³⁴ Za župu Dubrave ponovno kaže da je najveća i najpotrebnija i da je uvijek imala posebno mjesto u njegovu srcu.¹³⁵ Budući da župa treba više svećenika, pronaći jednog svećenika iz neke druge biskupije jest »nemoguća misija«. Zato je biskup prilikom svoga prvog pohoda biskupiji uzeo jednog mladića iz samih Dubrava, »*anđeoskog vladanja i izvanrednog prirodnog talenta*«. Toga je mladića poslao »na škole« župniku u Gradac don Andriji Lazareviću. Mladić je položio sve ispite s najvećom ocjenom. Budući da ga nije mogao zaređiti ovoga puta, zbog kuge koja je harala biskupijom, preporučuje ga Propagandi za pomoćnika župniku u Dubrave.¹³⁶ Biskup ne spominje ime toga mladića, ali iz kasnijih izvora doznajemo da je riječ o Mati Ančiću, mladiću iz Jasoča. Kad je protjerani sofijski nadbiskup i nekadašnji župnik u Popovu Marko Andrijašević imenovan upraviteljem Trebinjske biskupije dok se ne imenuje novi biskup, u župi Dubrave zatekao je don Matu Aničića, kojega je tamo poslao njegov prethodnik.¹³⁷

Tek što je preuzeo upravu Trebinjsko-mrkanske biskupije, nadbiskup je Andrijašević ostao bez jednog svećenika, i to dubravskog župnika don Pave Jelića. Don Pavo je umro 8. lipnja 1731.¹³⁸ Andrijašević je na njegovo mjesto mislio poslati don Ivana Raičevića, svećenika Trebinjsko-mrkanske biskupije, rodom iz Dubrovnika. Dubrovački nadbiskup već ga je prije imenovao bolničkim kapelanom u Dubrovniku, te se nije dao nagovoriti da pođe u Dubrave.¹³⁹ Nadbiskup Andrijašević, ne imajući drugog izbora, u Dubravama je ostavio don Matu Ančića moleći Propagandu da mu dostavlja redovitu pomoć od 20 škudi »*od dana smrti župnika, kojemu je bio pomoćnik*«. ¹⁴⁰ Andrijašević nije mogao pohoditi biskupiju jer je iz nje bio protjeran 1701. godine zbog krštenja nekih Turaka. Namjesto njega pohod je biskupiji obavio fra Hijacint Alemanji, koji je u svibnju i lipnju 1733. obišao sve župe Trebinjsko-mrkanske biskupije. Na temelju njegova pohoda Andrijašević je napravio iscrpan i do sada sigurno najdetaljniji izvještaj o biskupiji i poslao ga Propagandi 18. studenoga 1733. Taj je izvještaj vrlo važan za župu Dubrave jer po prvi put nalazimo sva mjesta župe s popisom stanovništva i brojem »turskih« i »šizmatskih« obitelji u dotičnome mjestu.

Tada je u Dubravama, u Crnićima i ostalim okolnim selima bilo 18 katoličkih, 28 šizmatskih i 30 turskih obitelji.

U Hrasnu i na Previši bila je 21 katolička obitelj, 13 šizmatskih i 18 turskih.

Iz Hrasna je vizitator pošao na Pobrđe. Na Pobrđu i okolnim selima živjelo je 14 katoličkih obitelji, 9 turskih i 16 šizmatskih.

U Cerovu, Dobranama i na Dubravici živjelo je 7 katoličkih obitelji, 7 šizmatskih i 8 turskih.

¹³⁴ Usp. AP, SOCG, vol. 670, f. 527rv.

¹³⁵ Usp. AP, SOCG, vol. 670, f. 529r.

¹³⁶ Usp. AP, SOCG, vol. 670, ff. 529v-530r.

¹³⁷ Usp. AP, ACTA, vol. 102, f. 142rv.

¹³⁸ Usp. B. PANDŽIĆ, »Trebinjska biskupija ...«, *nav. dj.*, str. 111.

¹³⁹ Usp. AP, ACTA, vol. 102, f. 141rv.

¹⁴⁰ Usp. AP, ACTA, vol. 102, f. 143v.

U Glumini je živjelo 9 katoličkih obitelji, a u Hutovu 14. Ni u Glumini ni u Hutovu ne nalazi se ni jedna šizmatska ni turska kuća.

Na Njivicama je bila samo jedna katolička obitelj.

Na Bačniku samo jedna katolička obitelj i 16 turskih, koje su nekad bile katoličke.

U Kruševu 2 katoličke obitelji te 7 šizmatskih i 6 turskih.

U Boljunima 3 katoličke i 7 šizmatskih.

U Bjelojevićima i u okolnim selima živjele su 3 katoličke obitelji te 120 turskih obitelji koje su pobjegle pred kugom.

U Stocu je vizitator pronašao 3 obitelji i 7 katoličkih duša.

Na Ošanićima su živjele 2 katoličke obitelji, 4 šizmatske i 6 turskih.

Na Koščeli su bile samo dvije katoličke obitelji.¹⁴¹

Na osnovi toga popisa u župi Dubrave 1733. nalaze se 103 katoličke obitelji.

Nadbiskup Andrijašević nije dugo upravljao Trebinjsko-mrkanskom biskupijom jer je Sveta Stolica već 2. rujna 1733. novim trebinjsko-mrkanskim biskupom imenovala dubrovačkog svećenika Sigismuda Tudišića. Tudišić je ostao na trebinjskoj biskupskoj stolici do 15. lipnja 1760. Poslao je više izvještaja o stanju u biskupiji. Izvještaj iz 1751. godine po mnogo čemu je najkompletniji.

Izvještaj donosi detaljan popis mjesta koja pripadaju župi Dubrave. Ta su mjesta: Čavaš, Pobrđe, Prisoje, Glumina, Previš i Hutovo dijelom. Ta se mjesta nalaze u Gornjem Hrasnu. U Donjem Hrasnu nabrojena su sljedeća sela: Brštanica, Cerovo, Dobrane dijelom, ono što je pod turskom vlašću, Doljani, Dubravica, Sjekose, Dašnica, Ljutosjer i Crnoglav. Zatim župi Dubrave pripadaju naselja: Bjelojevići, Riđica, Kruševo, Poplat, Njivice, grad Stolac, Bitunja, Ošanići, Kremenac, Greda, Pješivac, Ljubljunica, Ljuca, Bivolje Brdo, Hotanj, Riječice, Kozice, grad Počitelj i Čeljevo. Glavnija mjesta u župi i pogodnija za pružanje duhovne pomoći vjernicima jesu: Pobrđe, Glumina i Crnići. Župa Dubrave tada je imala 1120 katoličkih duša.¹⁴² Ovaj Tudišićev izvještaj vrlo je važan jer spominje i dvije crkve na području župe Dubrave, i to u Glumini i Trijebnju. Piše da su srušene u potresu, vjerojatno u onome 1667., koji je razorio Dubrovnik, te da nije uspio doznati kome su bile posvećene dodajući »*budući da su dugo vremena u ruševinama*«. ¹⁴³

Istinitost biskupove informacije teško je provjeriti, ali svakako je čudno da prijašnji biskupski izvještaji, koji su spominjani, ne donose nikakve podatke o tim crkvama, premda spominju neke druge crkve u okolici Popova koje su srušene u potresu. S druge strane biskup je Tudišić dosta vremena proveo na području biskupije i poznat je kao istražitelj prošlosti Trebinjske biskupije i svakako bliži događanjima o kojima izvještava pa bi mu se trebalo vjerovati. Možda crkve i nisu srušene u potresu nego prije, ali su siguran znak da su one postojale doda li se k tomu još živa narodna predaja o postojanju tih crkvenih lokaliteta.

¹⁴¹ Usp. AP, SC, Dalmazija, vol. 7, ff.632v-633rv.

¹⁴² Usp. B. PANDŽIĆ, »Acta Franciscana ...«, *nav. dj.*, br. 44, str. 215.

¹⁴³ Usp. B. PANDŽIĆ, »Acta Franciscana ...«, *nav. dj.*, str. 218–219.

Zaključak

Prema izvještajima o stanju u Trebinjsko-mrkanskoj biskupiji rimskoj »Propagandi«, koje su slali pojedini biskupi u 17. stoljeću, prostori buduće župe Dubrave pripadali su župi Gradac. Zbog veće izloženosti tih krajeva »turskom zulumu« bili su i slabo naseljeni. Izvještaji spominju postojanje katolika na tom prostoru, ali ponajviše na južnom dijelu, tj. na prostoru Hrasna. Tek jedan izvještaj, koji je upitne vjerodostojnosti, onaj biskupa Dominika Andrijaševića iz 1629., spominje katolike s desne strane Bregave, na području današnjih Dubrava i Stoca.

Biskup Ante Primi, neposredno prije početka Morejskog rata, razdijelio je župu Gradac na Gradac i Dobrane. U toj podijeli prostori buduće župe Dubrave pripali su župi Dobrane. U Morejskom ratu cijela Trebinjska biskupija, kao i župa Dobrane, postala je interesna zona velikih sila Venecije, Turske, Austrije i Dubrovačke Republike, koja je na sve načine nastojala da njezino zaleđe ne dođe pod mletačku vlast. Mlečani, kojima je bio upravo cilj ovladavanje dubrovačkim zaleđem, stupaju u kontakt s hrvatskim katoličkim glavarima u Zažablju, što dovodi do preseljenja dijela katoličkog stanovništva iz Zažablja na prostore u okolici Opuzena pod mletačkom vlašću. Oni koji su ostali na svojoj ognjištima, morali su trpjeti tursko progonstvo i osvetu zbog toga čina, što je prouzročilo još veća iseljavanja. Cijela Trebinjska biskupija ostaje na svega 60-ak obitelji.

Ratnim pohodima u jugoistočnoj Hercegovini, Mlečani su uspjeli osvojiti gotovo sve prostore Trebinjske biskupije, tj. najveći dio prostora gdje su živjeli katolici, osim prostora današnjih Dubrava i Stoca. Mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. morali su najveći dio osvojenog područja napustiti i vratiti Turcima. Razgraničenjem između Venecije i Turske, dio Trebinjske biskupije, odnosno najveći dio župe Dobrane, ostao je pod mletačkom vlašću. Budući da se župnik iz Dobrana više nije mogao brinuti za vjernike koji su ostali u dijelu župe pod turskom vlašću, osjetila se potreba za osnivanjem nove župe koja će se nazvati Dubrave.

Sudeći po svemu, župa Dubrave osnovana je 1704. godine i obuhvaćala je upravo prostore župe Dobrane koji su razgraničenjem, koje je uslijedilo poslije Karlovačkog mira, ostali pod Turskom. Prvi župnik Dubrava bio je don Savo Vukić, svećenik Trebinjsko-mrkanske biskupije koji se te godine vraća sa studija iz Ferma. Prvo don Savino javljanje iz Dubrava, koliko je dosad poznato, bilo je 29. rujna 1705., i to je ujedno prvi spomen župe Dubrave. Župa je tada imala 60 katoličkih obitelji a obuhvaćala je prostor više od 200 milja. Život u župi, i svećenika i vjernika, bio je vrlo težak zbog stalnih turskih nameta i progona. Župnik nije imao ni vlastite kuće ni crkve. Stanovao je kod »dobrotvora«, tj. u kućama vjernika. Vrlo je vjerojatno da je u mirnijim vremenima, premda za to još ne postoje očiti dokazi, stanovao u mjestu Crnićima a da se u nemirnijim vremenima povlačio u Gluminu, koja je ipak bila zaklonjenija i sigurnija od turskih pustošenja.

Relativan mir na prostoru župe ponovno je prekinuo Tursko-venecijanski rat, koji je završen mirom u Požarevcu 1719. godine. Tim mirovnim ugovorom Turska je Carevina proširila svoje prostore na zaleđe Metkovića pa su tako i sela u metkovičkom zaleđu pripala župi Dubrave. Župa se proširila, ali je i dalje ostao u župi samo jedan svećenik, don Savo Vukić, koji je 1721. imenovan nikopoljskim nadbiskupom u Bugarskoj. Zbog protivljenja Turaka da ne žele na te prostore primiti nijednoga drugoga svećenika, don Savo se morao odreći biskupske službe te nastaviti župničku službu u Dubravama.

Usprkos teškom životu pod »turskim jarmom«, kako govore kasnija biskupska izvješća, broj se katolika u župi pomalo povećavao. Tako se 1733. u župi Dubrave nalaze 103 katoličke obitelji, a 1751. godine 1120 katoličkih duša.

Summary

HISTORICAL CIRCUMSTANCES OF THE FOUNDATION AND ORGANISATION OF THE PARISH OF DUBRAVE IN THE BISHOPRIC OF TREBINJE BEFORE 300 YEARS

The war for Morea (1684-1699), that had its spontaneous effects in the region of the bishopric of Trebinje and Mrkan, triggered many alterations in the bishopric regarding the population and regarding the ecclesiastical organisation. At the end of the war a part of the bishopric became a part of the Venetian dominion, and the bishop of Trebinje was not able to govern this area. Direct result of this fact was ecclesiastical reorganisation of the local parishes. Since the major part of the parish Dobrane came into the Venetian protectorate, the rest of this parish under the Ottoman rule was reorganised into a new parish under the name of Dubrava. This parish embraced a territory circled by mount Žabe, Popovo polje, towns of Stolac and Mostar and following the down-stream of the river Neretva up to the border with Venetian dominion near the town of Metković. At the beginning the parish had 60 Catholic families, led by the parish priest don Savo Vukić, who was in 1721 appointed to the position of bishop of Nikopolje (Edrine). Life in the parish was rather harsh because of the heavy Ottoman taxes and harassments. However, Catholicism survived in this region and even increased during the first decades of the eighteenth century.

KEY WORDS: *ecclesiastical history, bishopric of Trebinje and Mrkan, early modern ages, Catholic Church.*